

MC
81.797

GEREBEN FERENC

A FALUSI LAKOSOK OLVASÁSI ÉS KÖNYVBESZERZÉSI SZOKÁSAI

EGY KÉTSZAKASZOS FELMÉRÉS EREDMÉNYEI

Országos Széchényi Könyvtár

MAGYAR KÖNYVKIADÓK ÉS KÖNYVTERJESZTŐK EGYESÜLÉSE

GEREBEN FERENC

A FALUSI LAKOSOK OLVASÁSI ÉS KÖNYVBESZERZÉSI SZOKÁSAI

EGY KÉTSZAKASZOS FELMÉRÉS EREDMÉNYEI

MAGYAR KÖNYVKIADÓK ÉS KÖNYVTERJESZTŐK EGYESÜLÉSE

BUDAPEST, 1982

**A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése
Piackutató csoportjának felmérése**

ISBN 963 7002 64 2

MC 81.797

1982

**Felelős kiadó: Zöld Ferenc,
a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése igazgatója**

KÖNYVÉRT Sokszorosító Üzeme 82/0137

I. BEVEZETÉS

1. Előszó

Ugy véljük, nem kell különösebben indokolni, hogy az olvasáskutató figyelmé miért fordul a falu felé.

Községeinkben az ország népességének 1970-ben 50,5%-a, 1980-ban pedig 46,9%-a élt.⁺ Ha csak utalásszerűen felidéznünk olyan közismert társadalmi folyamatokat, illetve tényeket, mint az intenzív iparosítás és a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése, ezekből adódóan a mezőgazdaságból az iparba tartó elvándorlási folyamat, a minden második magyar munkás mögött meghúzódó paraszti múlt és a majdnem minden második mögött máig fellelhető falusi lakóhely, a kettős életmódot élő bejáró dolgozók milliós tömege, a falunak a hetvenes években kiteljesedő anyagi gyarapodása és urbanizálódása, hozzávéve ezekhez az utóbbi évtizedeknek a falusi életet is alapjaiban megrázó politikai viharait és ellenviharait - mindjárt kiderül, hogy a lakosság e felerésze (főleg az idősebbek) több változást ért meg saját életében, mint elődei több emberöltő alatt.

A falusi élet központjában hagyományosan a létfenntartás és az ezt szolgáló munka állt, a kulturális térképeken a falusi világ jelentette hagyományosan a legterjedelmesebb fehér foltokat. Hogy a változások mennyiben terjedtek ki a kultúra, illetve a kulturális termékekkel való kapcsolatok területére: okkal foglalkoztatja ez a kérdés a művelődésszociológia és azon belül az olvasásszociológia művelőit, a könyvszakma és a könyvtárügy szakembereit is. Ennek ellenére a falusi lakosok olvasási szokásairól meg-

⁺ Jelentés az 1980. évi népszámlálás előzetes eredményeiről és a főbb népesedési folyamatokról. Bp. 1980. KSH. 11. p.

lehetősen keveset tudunk: a felmérések vagy nagyon szűk körűek voltak, vagy még régen (a hatvanas évek első felében) készültek,⁺ vagy a falusi társadalomnak csak egy-egy rétegével foglalkoztak.⁺⁺ Országos vizsgálatok érintették ugyan a falusi olvasáskultúra jelenségeit is,⁺⁺⁺ de egyre sürgetőbben vetődött fel egy átfogó, a falusi társadalom minden jelentősebb rétegére kiterjedő, a falusi "terepviszonyokra" specializált vizsgálat szükségessége.

A következőkben egy ilyen felmérés eredményeit ismertetjük.

2. A vizsgálat terepe, módszere

Felmérésünket a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének Piackutató Csoportja megbízásából végeztük 1971 őszén, majd - szűkebb körben - 1978 őszén megismételtük.

1971-ben 23 kis- és nagyközségben folytattunk 1000 családra és e családok 3177 tíz éven felüli tagjára kiterjedő kérdőíves adatfelvételt a személyes kérdezés módszerével.

A kérdezés helyszínéül szolgáló községek kijelölésénél arra törekedtünk, hogy Magyarország legkülönbözőbb tájegységei - Nyugat-Dunántúltól a Nyírségig -, a pár száz lakosú kis falvaktól a tízezer lélekszámú nagyközségekig a különféle nagyságrendű, a városokhoz közelebb és távolabb fekvő települések egyaránt képviselve legyenek közöttük.⁺⁺⁺⁺ Az egyes községekben a megkérdezett családokat - a község lakosságának megfelelő

⁺ Ughy Jenő: Ezer falusi lakos és a könyv. Bp. 1965. KMK.; H. Sas Judit: Emberék és könyvek. Bp. 1968. Akadémiai Kiadó.

⁺⁺ Kamarás István - Polónyi Péter: Értelmiség, olvasás, könyvtár. Bp. 1970. NPI.

⁺⁺⁺ Mándi Péter: A könyv és közönsége. Bp. 1968. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

⁺⁺⁺⁺ Kérdőbiztosaink a következő községeket keresték fel 1971-ben (az 1978-ban újból meglátogatott helyszíneket aláhúzással jelöltük): Bács-Kiskun megye: Jakabszállás, Békés megye: Kondoros, Csanádapáca, Borsod megye: Szendró; Csongrád megye: Felgyő; Győr-Sopron megye: Árpád; Hajdú megye: Püspökladány, Nyiradony; Heves megye: Gyöngyösoroszi; Komárom megye: Tárkány; Nógrád megye: Kisterenye, Rét-ság, Szirák; Pest megye: Budakalás, Mogyoród; Somogy megye: Nagybajom, Kaposfő; Szabolcs megye: Gulács; Tolna megye: Dég, Varsád; Vas megye: Körmend; Veszprém megye: Szentgál; Zala megye: Gelse.

arányban - véletlenszerűen (vagy tanácsi lista, vagy - s ez volt a gyakoribb - területi elv alapján) választottuk ki. A kérdezőbiztosok - túlmórészt a területileg illetékes megyei, illetve járási könyvtárak munkatársai - a kiválasztott családokat lakásukon keresték fel, és maguk rögzítették a kérdőíveken a kérdésekre kapott válaszokat, illetve személyes megfigyeléseiket.

Az alkalmazott mintaválasztási módszer, s így a megkérdezettek köre nem nevezhető szoros értelemben véve reprezentatívnak, teljes reprezentativitásra technikai és anyagi okokból nem is törekedtünk. Mintánk iskolai végzettségi szintje például nemcsak a falusi lakosokét, hanem az országos átlagot is meghaladja, ahogy az a népszámlálási adatokkal való alábbi összevetésekből kitűnik.

	1971-es mintánk	1970-es országos népszámlálási adatok [*]
A 15 éves és idősebb népességből legalább 8 általánost végzett	66 %	51 %
18 éves és idősebb népességből leg- alább középiskolai végzettségű	24 %	16 %
25 éves és idősebb népességből fel- sőfokú végzettségű	7 %	4 %

	1971-es mintánk	1973-as mikrocenzus országos adatai ^{**}
Legalább 8 általánost végzett		
Nem mezőgazdasági fizikai dolgozók közül	76 %	64 %
Mezőgazdasági fizikai dolgozók közül	44 %	28 %
Szellemi foglalkozásúak közül	97 %	96 %

^{*} Jelentés ..., i.m. 9. p.

^{**} Az 1973. évi mikrocenzus adatai. Bp. 1974. KSH. 103. p. alapján.

Megkérdezettjeink köre tehát emelt szintű mintát képez, ami természetesen a könyv- és az olvasáskultúra körükben mért mutatóinak emelt szintjét is jelenti. (Ahol erre módunk adódik, az eltérés mértékére - reprezentatív adatokra való hivatkozással - utalni fogunk.)

A felmérés a mai falu könyv- és olvasáskultúrájának átfogó feltérképezésére törekedett.* Ha a nyert adatok nem is általánosíthatóak maradéktalanul az ország teljes falusi népességére, a felvétel viszonylag széles körre, s az arányosságra törekvő, véletlenszerűségeen alapuló mintaválasztási módszer lehetővé tette, hogy vizsgálatunk jellemző, a főbb tendenciákról hiven tudósító képet rajzoljon a falusi lakosok olvasási és könyvbeszerzési szokásairól, s a mindezeket meghatározó tényezők szerepéről.

Vizsgálatunk sajátos vonása, hogy egy-egy kérdőívünk egy teljes családlád könyvkultúrájának jellemző adatait rögzítette, úgy, hogy több vonatkozásban (pl. olvasási gyakoriság, olvasói izlés, egy-egy könyvbeszerzési mód igénybevétele stb.) az egyes - tíz éven felüli - családtagok teljesítményszintjét külön-külön is regisztrálta.

Felmérésünk másik, még fontosabb sajátossága, hogy megismételt vizsgálatról van szó: 1978 végén visszatértünk korábbi felmérésünk színtereire (a 23 községből 14-be; ld. a 4. oldalon a helyszíneket ismertető lábjegyzet aláhúzott községneveit), és az egyszer már felmért családok kb. egyötödében újabb interjút készítettünk. E második, szűkebb körű adatfelvétel során 195 család 604 tíz éven felüli tagjának válaszait rögzítettük,⁺ szintén a személyes kérdezés kérdőíves módszerével. A kérdések megegyeztek az 1971-ben feltettekkel, némely esetben az eltelt évek során bekövetkezett változásokra közvetlenül is rákérdeztünk.

Az újrakérdezés során arra törekedtünk, hogy 1971-hez hasonlóan (a tájegységek megfelelő változatosságával) kis, közepes és nagy községeket egyaránt felkeressünk. A családok kiválasztásánál előnyben részesítettük azokat, amelyek családfője 1971-ben 30-50 éves korú volt, és arra is törekedtünk, hogy az újra felkeresett családok között - 1971-es adataik alapján, és ezek arányának kb. megfelelően - gyengén, közepesen és gyakrabban olvasó családok egyaránt szerepeljenek.

A felkeresett családok, illetve családtagok (1971-es és 1978-as) összetételéről, a két minta hasonlóságairól és különbségeiről a következő fejezet tájékoztat.

* Az 1978-ban felkeresett családoknak mindegyike, a családtagoknak - az időközben bekövetkezett költözések, halálesetek miatt - nem egészen kilenczede (533 fő) egyezett meg személy szerint az 1971-ben felmérttekkel.

3. A megkérdezettek összetétele

Először a vizsgált családok (1971: 1000, 1978: 195 család) megoszlási adatait ismertetjük.

Községek lélekszáma	Családok %-os megoszlása	
	1971	1978
2000 lakosnál kevesebb	11,9	11,4
2001-3000 lakos	18,4	18,9
3001-5000 lakos	13,9	14,3
5001-8000 lakos	31,2	31,8
8000 lakos felett	24,6	23,6
Összesen:	100,0	100,0

Látható: a két felmérés falusi háttere - a községek nagyságrendjét illetően - erős egyezést mutat. A család foglalkozási összetétele azonban már kevésbé:

Családok foglalkozási összetétele (aktív keresők alapján)	Családok %-os megoszlása	
	1971	1978
"Tiszta" munkás	26,9	43,7
"Tiszta" mezőgazdasági fizikai	10,1	4,5
Vegyes (mezőgazdasági és nem mezőgazdasági) fizikai	7,0	6,3
"Tiszta" alkalmazott	10,6	14,2
Alkalmazott + (értelmiségin kívüli) egyéb	17,6	21,6
"Tiszta" értelmiségi	6,9	1,7
Értelmiségi + egyéb	9,7	6,3
"Tiszta" inaktív	11,2	1,7
Összesen:	100,0	100,0

1978-as mintánk - részint a folytatódó átrétegződési folyamat, részint a véletlen eredményeképpen - jóval több munkás, és kevesebb paraszti családot tartalmaz. Az alkalmazotti családok arányának növekedésével szemben 1978-ban kevesebb "tisza" értelmiségi, és - a középkorú családfejekre koncentráló második felkeresések következtében - szintén kevesebb "tisza" inaktív család került be a megkérdezettek közé.

A családok könyvvolyvasási pontszámos mutatója*	Családok %-os megoszlása	
	1971	1978
0 ("Egyáltalán nem")	9,5	10,7
0,1-1,0 ("Alig")	12,0	16,4
1,1-2,0 ("Gyengén")	19,6	19,2
2,1-3,0 ("Közepesen")	25,8	19,8
3,1-4,0 ("Erősen")	16,4	17,5
4,1-5,0 ("Nagyon erősen")	16,7	16,4
Összesen:	100,0	100,0

* Az egyes családok olvasásgyakorisági pontszámaiból (0: nem olvas, 1: nagyon ritkán; 3: időnként, 5: rendszeresen) kiszámítottuk a tíz éven felüli családtagok átlagos, családi szinten összesített pontszámát, majd ezt kategóriákba soroltuk.

A két végponton: a könyvet egyáltalán nem, illetve erősen (általában minden családtag révén és jobbra rendszeresen) olvasó családok arányában nem történt változás: a középmezőnyben (kb. az "időnkénti" olvasás szintjén) azonban 1978-ban csökkenés mutatkozik, ami többletként az "alig" olvasó családok kategóriájában csapódott le. Vagyis az adatok - családi szinten - a könyvhöz fűző szálak némi lazulását sejtetik. (A jelenséggel behatóan a III. fejezetben foglalkozunk.)

Nézzük meg azután a 3177 (1971), illetve 604 (1978) tíz éven felüli családtag különböző szempontú összetételét.

Foglalkozás	Családtagok %-os megoszlása	
	1971	1978
Nem mezőgazdasági fizikai (munkás)	25,2	34,9
Mezőgazdasági fizikai dolgozó	8,8	5,9
Alkalmazott	13,8	18,5
Értelmiség	6,7	3,1
Tanuló	16,9	15,2
Nyugdíjas	10,4	7,3
Háztartásbeli és egyéb eltartott	18,2	15,1
Összesen:	100,0	100,0

Legmagasabb (befejezett) iskolai végzettség	Családtagok %-os megoszlása	
	1971	1978
8 általánosnál kevesebb	39,3	33,6
8 általános	35,3	33,0
8 általános + szakmunkás bizonyítvány	5,4	12,8
Középiskola	15,4	16,1
Főiskola, egyetem	4,6	4,5
Összesen:	100,0	100,0

Életkor	Családtagok %-os megoszlása	
	1971	1978
10-14 év	8,7	8,3
15-20 év	14,8	13,8
21-30 év	16,8	14,7
31-40 év	16,4	17,0
41-50 év	17,3	23,4
51-60 év	11,3	14,5
60 év felett	14,7	8,3
Összesen:	100,0	100,0

Nem	Családtagok %-os megoszlása	
	1971	1978
Férfi	47,9	50,7
Nő	52,1	49,3
Összesen:	100,0	100,0

Látható, hogy a két minta meglehetősen jól megfelel egymásnak, és tükrözi a falun végbemenő foglalkozási és iskolázottsági változásokat. Az 1978-ban megkérdezettek között megnövekedett a munkások, a szakmunkás képesítésűek és a középkorúak (41-60 évesek) aránya: a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak, a legalacsonyabb végzettségűek és az idősek (60 év felett) hányada viszont csökkent. Miután csak minden ötödik családot kerestük fel másodjára, az említett eltérések csak részben fejezik ki a hetvenes években bekövetkező változásokat, részben pedig a véletlen művei lehetnek. Ezért a későbbiek során egyes esetekben nemcsak a két mintát fogjuk összehasonlítani, hanem a két családtag-mintában szereplő ugyanazon személyek teljesítményét is.

4. Változások a felmért családok életében

1978-ban külön kérdést tettünk fel arra vonatkozólag, hogy a hetvenes évek elejéhez képest történtek-e változások a család összetételében, egyes családtagok iskolai végzettségében, foglalkozásában, beosztásában stb.

Ilyenfajta változásokra a családoknak mindössze egyötödében nem került sor, a családok 37%-a kisebb (egyféle), 43%-a többféle (jelentősebb) változásról számolt be.

A változások négy fő fajtáját különítettük el: születés - halál; házasságkötés, el- illetve odaköltözéssel; munkaviszonyban bekövetkezett változások; iskolai, illetve szakképzettségben bekövetkezett változások.

Változások a családok életében

A családok %-os aránya*

1. Születés, halál

- gyerekszületés (illetve örökbefogadás)	27
- nagyszülő meghalt	9
- családfő meghalt	5

2. Házasságkötés, költözés

- gyerek házasságkötése (odaköltözéssel)	11
- gyerek házasságkötése (elköltözéssel)	25
- (1971 előtt házasodott) ifjú házások elköltözése	7
- új házasságkötés (válás, haláleset után)	2
- nagyszülő odaköltözése	2
- nagyszülő (egyéb rokon) elköltözése	3
- gyerek elköltözése (tanulás stb.)	13

3. Munkaviszony

- családfő nyugdíjba ment, vagy leszállékkolták	5
- családfő munkahelye, illetve be- osztása változott	10
- családfő feleségének munkába állása, munkahelyváltotatása	7
- gyerek munkába állása, munkahely- váltotatása	5

4. Felnőttek végzettsége, képzettsége

- családfő végzettsége növekedett	3
- feleség végzettsége növekedett	1

* A százalékszámok nem összesíthetőek, mivel egy család több változásról is beszámolhatott.

Amint látható, viszonylag rövid időszak alatt is a régen mozdulatlan-ságukról híres falusi családokban jelentős változások zajlottak le. Eltekintve az inkább biológiai menetrendhez igazodó születés-halál kérdésétől, a változások a generációk szétköltözése (főleg a fiatal generáció elköltözése), a nagycsaládok felbomlása, és egy elég jelentős méretű mobilitás irányába mutatnak. (Minden tizedik családfő - és tizenharmadik feleség - változtatott munkahelyet vagy beosztást, illetve állt munkába.) A végzettségi-képzettség mutatók az előbbiekhöz képest meglehetősen szerény mértékű elmozdulást mutatnak.

Az igazán jelentős mértékű - mégpedig a fejlődés egyértelmű jeleit mutató - változások a családok anyagi helyzetében, a háztartások felszereltségében, a lakások civilizációs-urbanizációs szintjében mutatkoztak.

A családok egy főre jutó átlagos havi jövedelme 1971-ben és 1978-ban a következőképpen alakult:

	Családok 1971	%-os megoszlása 1978
1000 Ft-nál kevesebb	44,7	11,9
1001-1400 Ft	27,3	18,6
1400 Ft-nál több	28,0	69,5*
Összesen:	100,0	100,0

* Ebből 2000 Ft felett: 36,2%.

Rádióval 1971-ben a felmért családok 96, 1978-ban 98%-a; televízióval pedig 77, illetve 97%-a rendelkezett. A hetvenes évek végére tehát a televízió-tulajdon is teljesen általánossá vált.

1971-ben és 1978-ban egyaránt kiszámítottuk a lakásviszonyok minőségének összevont mutatóját. (Ebben a lakás komfortfokozata, laksűrűsége, háztartási gépekkel való felszereltsége együttesen fejeződött ki.) A pontszámokból kialakított kategóriák sorszáma a lakásviszonyok javulásával emelkedik. (I: nagyon gyenge - VI: nagyon jó.) A két időpontban a különböző kategóriák alábbi megoszlását tapasztaltuk.

	Családok %-os megoszlása	
	1971	1978
I. (nagyon gyenge)	15,6	3,9
II.	21,6	3,4
III.	19,0	9,6
IV.	16,0	19,8
V.	19,7	32,2
VI. (nagyon jó)	8,1	31,1
Összesen:	100,0	100,0

A fejlődés oly egyértelmű, hogy kíváncsivá tesz minket: vajon a különböző rétegekhez tartozó családok milyen mértékben vették ki belőle a részüket? Az alábbi összeállítás - az 1978-as alacsony mintaelemszámok miatt kényszerű összevonásokkal élve - a két végponton (a viszonylag gyenge és a nagyon jó lakásviszonyok kategóriáiban) mutatja be az egyes társadalmi rétegek, valamint a két időpont közötti különbségeket:

A lakásviszonyok minősége	Év	(Családok %-ában)				
		"Tiszta" munkás	"Tiszta" mezőgazd. fiz. (+ fiz. vegyes)*	Alkalmazott (+ egyéb)**	Értelmiségi (+ egyéb)***	"Tiszta" inaktív
"Gyenge" (I-III.)	1971	66,6	81,8	31,2	17,0	72,3
	1978	20,8	21,1	18,6	-	...
"Nagyon jó" (VI.)	1971	4,8	1,2	8,5	21,6	3,6
	1978	18,2	21,1	37,5	78,6	...

... Az alacsony elemszám miatt értékelhetetlen.

* Ebben a kategóriában a "tiszta" mezőgazdasági fizikai keresőkből álló családokat összevontuk azokkal a családokkal, amelyekben mezőgazdasági és nem mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak egyaránt akadtak.

** A "tiszta" alkalmazotti és az alkalmazott(ak) mellett (értelmiségin kívüli) egyéb foglalkozásúakból álló családok: együtt.

*** A "tiszta" értelmiségi családokat itt is összevontuk azokkal a családokkal, amelyekben értelmiségi(ek) mellett bármely más foglalkozású kereső(ke)t találtunk.

Megjegyezzük, hogy a később előforduló hasonló kimutatásokban is - az 1978-as minta alacsony elemszámai miatt - az itt jelzett összevonásokkal élünk.

A lakásviszonyokban, a háztartás felszereltségében a hetvenes évek során tehát minden falusi réteg jelentős fejlődést tud felmutatni, de a hetvenes évek elején fennálló hierarchia (értelmiség - alkalmazott - munkás - mezőgazdasági fizikai dolgozó) a hetvenes évek végén is fennáll. A fejlődés mértéke az értelmiségi családokban volt a legnagyobb, és gyaníthatóan (bár nem tudjuk adatolni) az inaktív (nyugdíjasokból, járadékosokból álló) családokban a legkisebb. A mezőgazdasági foglalkozású (együtt az ún. "kettős jövedelműekkel") családok lakásviszonyai mintha valamivel erőteljesebben fejlődtek, civilizálódtak volna a falusi munkáscsaládokénál.

Végül nézzük meg, hogy a másodszor felkeresett családok milyen főbb, a hetvenes években bekövetkezett változásokról adtak számot lakásuk, háztartásuk felszereltségével kapcsolatban.

Családok %-os aránya

Új ház épült, új lakásba költöztek	10
A házat felújították, bővítették	20
Bevezették a folyóvizet	19
Fürdőszobát alakítottak ki	13
Gáz-, illetve villanytűzhely beállítása	10
Központi fűtés	3

Vásároltak:

- új bútort	35
- hűtőszekrényt	19
- centrifugát	17
- televíziót	12
- mosógépet	11
- magnetofont	8
- porszívót	7
- rádiót	6
- gépkocsit	4
- motorkerékpárt	3
stb.	

Az anyagi gyarapodás, az urbanizáció jegyei tehát rendkívül erősek, s a fejlődés felfokozott ütemét mi sem jelzi jobban, mint hogy a fentebb adatolt változások mindössze hét év leforgása alatt zajlottak le!

Felmerül a kérdés: az életfeltételek e javuló, rendezettebbé váló közegében hogyan alakult az olvasáskultúra helyzete? A választ erre a nem is olyan egyszerű kérdésre a következő fejezetekben kíséreljük meg megadni.

II. SAJTÓOLVASÁS

A Központi Statisztikai Hivatal 1974-ben végzett (az ország tíz éven felüli népességét reprezentáló) felmérése szerint 1964 és 1974 között az újságolvasók aránya országosan 80%-ról 70%-ra csökkent.⁺ A jelenség halvány nyomaival – bár a sajtóolvasás kérdésével csak érintőlegesen foglalkoztunk – vizsgálatunk során mi is találkoztunk. Tíz éven felüli falusi megkérdezettjeink közül 1971-ben 13%, 1978-ban pedig 16% nem olvasott semmilyen sajtóterméket sem (ld. 1. táblázat); és az 1971-ben meglátogatott 1000 falusi család 3,5%-ában, az 1978-ban újra felkeresett mintegy 200 családnak már 8,5%-ában nem találtunk egyetlen sajtóolvasót sem (ld. 2. táblázat).

Az említett KSH-felmérés reprezentatív adata szerint 1974-ben a falusi lakosok 60%-a volt napilapolvasó.⁺⁺ A mi adataink (ld. 1. táblázat) is közel állnak ehhez. (1971: 64%; 1978: 62%.)

Az 1. és a 2. táblázat tanúsága szerint az újságok iránti érdeklődés szolid mérséklődése a hetvenes évek második felében is folytatódott. Nem beszélhetünk azonban arról, hogy a sajtótermékek minden fajtája iránt csökkent az érdeklődés. Az 1. és a 2. táblázat szerint is a csak napilapot olvasó falusiak (családtagok és családok) aránya észrevehetően csökkent a hetvenes évek során, de a csak hetilapot (és folyóiratot) olvasó családoké, illetve a napilapok mellett hetilapot (folyóiratot) is olvasó családtagoké viszont emelkedett.

⁺ Adatok és vélemények 8600 család lakás, egészségügyi és kulturális helyzetéről, Bp. 1976. KSH. 24. p.

⁺⁺ Ua., 58. p.

1. táblázat

Sajtóolvasás	Tíz éven felüli családtagok %-os megoszlása	
	1971	1978
Egyáltalán nem olvas sajtóterméket	13,5	16,4
Csak napilapot olvas	18,0	8,0
Csak hetilapot (vagy/és folyóiratot) olvas	22,5	21,7
Napilapot és hetilapot (vagy/és folyóiratot) is olvas	46,0	53,9
Összesen:	100,0	100,0

2. táblázat

Sajtóolvasás	Családok %-os megoszlása	
	1971	1978
Sajtóterméket egyáltalán nem olvasnak	3,5	8,5
Csak napilapolvasó akad a családban	13,5	5,7
Csak hetilapolvasó (vagy/és folyóirat-olvasó) akad a családban	18,3	23,3
A családban napilap- és hetilap-(folyóirat)olvasó egyaránt található	64,7	62,5
Összesen:	100,0	100,0

A folyamatról árnyaltabb képet nyerünk, ha csak azoknak a családoknak az adatait vetjük egybe, amelyeknek 1971-es és 1978-as sajtóolvasási adatait egyenként ismerjük. (Ld. 3. és 4. táblázat.)

A vizszintesen százalékoltt 3. táblázat arról tudósít, hogy a felmérésbe bevont családok 1971-ben tapasztalt adott sajtóolvasási magatartása milyen irányban fejlődött tovább; a 4. táblázat (ugyanezen összefüggés függőleges százalékolásával) pedig azt mutatja be, hogy a hetvenes évek végén regisztrált állapotnak milyen előzményei voltak a hetvenes évek elején.

3. táblázat

(195 család %-os megoszlása)

Sajtóolvasás 1971-ben	Semmilyen sajtó- terméket	Sajtóolvasás Csak napi- lapot	Sajtóolvasás 1978-ban Csak hetilapot (folyó- íratot)	Napilapot és heti- lapot	Összesen
Semmilyen sajtó- terméket	40,6	39,6	19,8	-	100,0
Csak napilapot	4,5	13,6	4,5	77,4	100,0
Csak hetilapot (folyóíratot)	4,3	6,5	50,0	39,2	100,0
Napilapot és heti- lapot (folyóíratot)	8,9	1,9	15,8	73,4	100,0
Összesen:	8,5	5,7	23,3	62,5	100,0

4. táblázat

(195 család %-os megoszlása)

Sajtóolvasás 1971-ben	Semmilyen sajtó- terméket	Sajtóolvasás Csak napi- lapot	Sajtóolvasás 1978-ban Csak hetilapot (folyó- íratot)	Napilapot és heti- lapot	Összesen
Semmilyen sajtó- terméket	14,3	20,0	2,4	-	2,9
Csak napilapot	7,1	30,0	2,5	15,6	12,6
Csak hetilapot (folyóíratot)	14,4	30,0	56,1	16,5	26,4
Napilapot és heti- lapot (folyóíratot)	64,2	20,0	39,0	67,9	58,1
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Ugy tűnik, hogy a változás legfőbb iránya a csak napilapolvasók átalakulása hetilapokat is olvasókká, illetve a napi- és hetilapokat egykor egyaránt "fogyasztó" családok körében: a napilapok (s kisebb mértékben általában a sajtótermékek) mellőzése. Azok mögött, akik a hetvenes évek végén már nem járatlak-olvastak semmilyen sajtóterméket, nagyobbrészt sajtóolvasó múlt áll; azok között a családok között viszont, akik most többször

sajtóterméket is olvasnak, nem nagyon akadnak olyanok, akik a hetvenes évek elején egyáltalán ne álltak volna kapcsolatban a sajtóval.

Az a tény, hogy a hetvenes évek során a sajtóolvasás terén némi visszaesés, illetve a napilapokról az egyéb (elsősorban hetilapokra) való áthangolódás tapasztalható, valószínűleg a TV tömeges elterjedése mellett hetilapjaink kettős értelemben vett "színesebbé" válásával is kapcsolatba hozható.

Mindez nem feledtetheti viszont az 1-4. táblázatok azon tanulságát sem, hogy kissé emelt szintű falusi mintánk mintegy felében (a családoknak kb. 60%-ában) a hetvenes évek elején és végén egyaránt a napilapok és az egyéb sajtótermékek együttes használata volt szokásos.

Természetesen ezek a sajtótermékek - funkcióra és értékszintre egyaránt - nagyon különbözőek lehetnek. Az 5. táblázat a különböző típusú sajtótermékek 1971-es és 1978-as népszerűségi listájának élmezőnyét mutatja be, olvasottsági arányszámaik sorrendjében.

5. táblázat - A legolvasottabb sajtótermékek^{*}
(tiz éven felüli családtagok %-ában)

Sor-szám	1971 Sajtótermékek címe	%	1978 Sajtótermékek címe	%
1.	Népszabadság	34,6	Nők Lapja	36,1
2.	Megyei napilapok (együtt)	30,0	Népszabadság	35,9
3.	Nők Lapja	26,1	Megyei napilapok (együtt)	30,0
4.	Képes Ujság	14,3	Képes Ujság	25,2
5.	Szabad Föld	9,0	Ludas Matyi	13,1
6.	Ludas Matyi	6,9	Családi Lap	12,9
7.	Magyar Ifjúság	4,9	Ország Világ	12,7
8.	Népszava	4,7	Népszava	11,6
9.	Élet és Tudomány	3,7	Szabad Föld	10,6
10.	Tükör	3,7	Magyar Ifjúság	7,4
11.	Ifjúsági Magazin	3,0	Autó-Motor	5,8
12.	Magyarország	2,8	Uj Tükör	5,0
13.	Film, Színház	1,7	Népsport	4,8
14.	Magyar Nemzet	1,7	Rakéta	4,8
15.	Magyar Hirlap	1,2	Lakáskultúra	4,6

^{*} A Rádió- és Televízió Ujságot - speciális profilja miatt - egyik év listájára sem vettük fel.

A két lista első négy helyén ugyanazok a lapok szerepelnek: a Népszabadság, a megyei lapok, a Nők Lapja és a Képes Ujság. Ami a sorrendiséget illeti, a Nők Lapja a legolvasottabb sajtótermékké lépett elő, és a

7. táblázat

(Tíz éven felüli családtagok %-os megoszlása)

Sajtóolvasás (1971)	Könyvolvasás gyakorisága				Összesen
	Nem olvas	Nagyon ritkán	Időnként	Rendszeresen	
Egyáltalán nem olvas sajtóterméket	25,1	8,6	10,0	9,1	13,5
Csak napilapot olvas	24,5	23,6	16,0	11,4	18,0
Csak hetilapot (folyóíratot) olvas	24,4	22,9	22,1	20,9	22,5
Napilapot és hetilapot (folyóíratot) olvas	26,0	44,9	51,9	58,6	46,0
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az 1971-es felmérés adataival azt is szemléltetni tudjuk, hogy a könyvvel való kapcsolat erősödésével az olvasott sajtóanyag minőségi színvonala, illetve tudományos-művészeti értéke is növekszik. Így pl. a képes hetilapokat a könyvet egyáltalán nem olvasó családok egyharmada is járátja, de a társadalom-, valamint természettudományi lapokat-folyóiratokat már csak 1%-uk. Ez utóbbiakat viszont a teljes egészükben (és általában rendszeresen) könyvolvasó családoknak egynegyedében leltük fel. Az irodalmi-művészeti folyóiratok még a legolvasottabb falusi családokban is ritkaságszámba mennek: mindössze 8%-uk fizet elő rájuk.

Ami az egyes lapokat illeti, a Szabad Föld elsősorban a könyvet nem olvasók csoportjában volt népszerű (itt jegyezzük meg, hogy a Nők Lapja és a Népszabadság is eljut könyvet nem olvasók viszonylag széles köréhez: falusi viszonylatban 15-25%-ukhoz); a megyei napilapokat, a Népszavát és a Képes Ujságot kb. ugyanolyan mértékben kedvelték a könyvolvasók, mint a nem olvasók; végül a Magyar Nemzetet, a Magyarországot, az Élet és Tudományt szinte kizárólag a könyvet gyakrabban olvasók említették meg.

III. A KÖNYVOLVASÁS GYAKORISÁGA

1. Országos tendenciák

Mivel felmérésünk mintaválasztása szoros értelemben nem nevezhető reprezentatívnak, nézzük meg először, hogy a reprezentatív mintaválasztással élő és az egész társadalmat átfogó vizsgálatok adatai szerint hogyan alakult a könyvolvasási aktivitás az utóbbi egy-két évtizedben Magyarországon, és ezen belül a falvakban. A már említett KSH-felmérés szerint 1964 és 1974 között - az ország tíz éven felüli népessége körében - a szépirodalmi könyvek olvasótábora 56%-ról 46%-ra csökkent. (Ezen belül a falusi lakosok 1974-es megfelelő adata: 35%.)⁺ A Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja által 1964-ben,⁺⁺ valamint az OSZK Könyvtárudományi és Módszertani Központ által (a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésével közösen) 1978-ban végzett,⁺⁺⁺ szintén országos vizsgálatok tanúsága szerint a 20 éven felüli népesség könyvolvasói hányada e másfél évtized alatt 59%-ról 61%-ra, a rendszeres könyvolvasóké pedig 23%-ról 17%-ra módosult.^{****} Mindez azt jelenti, hogy az olvasók arányának szerény növekedése (vagy inkább stagnálása) mellett az olvasás gyakorisága (valamint a szépirodalmi könyvek olvasótábora) csökkent.

⁺ Adatok és vélemények ..., i.m., 24. és 58. p.

⁺⁺ Mándi Péter: A könyv és közönsége, i.m.

⁺⁺⁺ Továbbiakban: KMK-MKKE felmérés.

^{****} A vonatkozó adatok részletes elemzését ld. Gereben Ferenc: A könyv és az irodalom közönsége. In: Az olvasás anatómiája. Bp. 1982. Gondolat Kiadó, 175-187. p.

A jelenség okainak behatóbb elemzésére már másutt kísérletet tettünk,⁺ itt csak arra utalnánk, hogy az olvasási alkalmak (és az olvasásra fordított idő) megcsappanása mögött az utóbbi másfél évtized olyan társadalmi folyamatait véljük felfedezni, mint pl. az anyagi javak felhalmozására orientált életmód- és értékrend-formációk térhódítása, illetve a televízió tömeges elterjedése. Utalnunk kell arra is, hogy az olvasás pozíciójának megrendülését (ami már magának a könyvolvasók arányának csökkenését is jelenthette) elsősorban olyan rétegekben tapasztaltuk, amelyek korábban is - a többi réteghez viszonyítva - kevesebbet olvastak, amelyeknek életvitelében a könyvnek és az olvasásnak korábban is kisebb szerep jutott.

Ilyennek találtuk - többek között - a falusi lakosokat, akik - mint közismert - mindig kevesebbet olvastak az országos átlagnál. Körükben (a 20 éven felüli népességgel számolva) 1964-ben mintegy 51%-os volt a könyvolvasók és 15%-os a rendszeres olvasók aránya.⁺⁺ 1978-ban pedig (szintén a 20 éven felüli népességen belül) 47%-os könyvolvasói, s mintegy egytizednyi rendszeres olvasói hányadot mértünk.

Az adatok értelmezéséhez tudnunk kell, hogy az említett vizsgálatok "könyvolvasónak" egységesen azokat tekintették, akik az utóbbi egy év alatt legalább egy könyvet elolvastak. Ebből következik, hogy a "nem olvasók" között olyanok is előfordulhatnak, akik nagy ritkán azért el-elolvasnak egy könyvet. A "nem olvasók" számarányának növekedése tehát csak részben jelenti a könyvolvasás teljes abbahagyását; másrészt a könyvolvasási tevékenység olyan mértékű megritkulását is jelezheti, amely már alul esik egy egyezményes küszöbértéken.

Másik megjegyzésünk: a könyvolvasás gyakoriságának különböző fokozatait hagyományosan (és véleményünk szerint szükségszerűen) az elolvasott könyvek száma alapján állapítják meg a vizsgálatok. Ez nem jelentheti azonban annak figyelmen kívül hagyását, hogy az "elolvasás" mellett a könyvekbe bele is lehet olvasni (egy adatot kikeresni stb.) - tehát hogy egy könyv végigolvasásán kívül a könyvhasználatnak más formái is vannak. Sajnos e szélesebb értelemben vett könyvhasználati szokásokról nem rendelkezünk adatokkal, de feltételezhető (a könyvgyűjtés, ezen belül a szak-könyvek és kézikönyvek otthoni felhalmozásának országos méretekben észlelt fellendülése is erre utal), hogy ezek egyre inkább terjedőben vannak.

⁺ Ld. Gereben Ferenc: i.m.

⁺⁺ Mándi Péter: i.m. 29. p. alapján

Mindez nem teszi zárójelbe, hanem csak árnyalja azokat a felmérési tapasztalatokat, amelyek szerint a felnőtt falusi lakosság körében a hagyományos értelemben vett könyvolvasók aránya, valamint a könyvolvasás gyakorisága az utóbbi évek során csökkent.

2. Olvasásgyakoriság 1971-ben és 1978-ban

Mit mond minderről falusi helyszíni, megismételt vizsgálatunk? Az átlagosnál magasabb iskolázottságú, emelt szintű (és emellett a gyakrabban olvasó 10-19 éves korosztályt is magába foglaló) falusi mintánk - 1971-ben és 1978-ban egyaránt - szükségszerűen jobb eredményeket produkált a reprezentatív vizsgálatok imént ismertetett adatainál. Ezért nem magukra a százalékos arányokra, hanem az 1971- és 1978-as adatok egymáshoz való viszonyára koncentrálunk. (Id. 8. táblázat.)

8. táblázat

(Tíz éven felüli családtagok %-os megoszlása)

Könyvolvasás gyakorisága	1971	1978
Rendszeresen olvas	30,5	34,4
Időnként [*] olvas	28,5	15,2
Nagyon ritkán ^{**} olvas	14,3	15,4
Nem olvas	26,7	35,0
Összesen:	100,0	100,0

* Negyedévenként átlagosan legalább egy könyvet.

** Évente legalább egy könyvet.

A "nem olvasók" arányának növekedése - a hetvenes évek elejének és végének viszonylatában - emelt szintű mintánkban is bekövetkezett, egyúttal azonban a rendszeres olvasók aránya is emelkedett valamelyest. A képlet tehát új elemmel, egy polarizálódási tendencia sejtetésével gyarapodott: egyesek abbahagyták (illetve "észrevehetetlen" szintre redukálták) olvasásukat, mások viszont fokozták. A 9. táblázat segítségével kíséreljük meg kideríteni, mely rétegekből került ki az egyik, s melyekből a másik típus!

A feladat nem könnyű, mert a 9. táblázat tanúsága szerint a választóvonal nemcsak egyes rétegek között, hanem egyes rétegeken belül is húzódhat. Elégge egyértelmű a helyzet a mezőgazdasági fizikai dolgozók és az értelmiség vonatkozásában: az előző esetben minden jel az olvasási kedv csökkenésére, az utóbbiban viszont fokozódására utal.

A rendszeres olvasók aránya - az értelmiségen belül - a munkások és a tanulók körében is emelkedett, de az előbbi rétegben a nem olvasók, az utóbbiban a nagyon ritkán olvasók 1978-ban mért arányszámai szintén jelentősen meghaladják az 1971-es szintet: ime a példa a rétegen belül jelentkező polarizálódásra! (Arra nincsenek adataink, hogy milyen szempontok szerint alakultak ki ezek a rétegeken belüli törésvonalak. A munkások esetében nagyon valószínű, hogy a szakmunkások és a segédmunkások olvasói magatartása eltérően alakult, de mint ezt már másutt kimutattuk: egy kevésbé karakteres választóvonal a falun dolgozó és az eljáró munkások között is húzódhat.⁺

A hetvenes évek végére - a már említett munkások és paraszti rétegen kívül - az alkalmazottak, a nyugdíjasok és a háztartásbeliek között is jelentősen megnőtt a nem olvasók aránya, bár rendszeres olvasóik tartották az 1971-es szintet. E rétegekben ugyancsak - ha nem is olyan mértékben, mint a parasztság soraiban - az olvasói érdeklődés mérséklődésének lehetünk tanúi.

A 9. táblázatból az is kitűnik, hogy a tisztes középszintet (kb. évi 4-11 könyv elolvasását) jelentő ún. időnkénti olvasók aránya kivétel nélkül minden rétegben csökkent. A jelek szerint a változások egyik fő mozzanataként ebből a kategóriából egyesek a rendszeres, mások a nagyon ritkán, vagy nem olvasók soraiba léptek át.

Az egyes olvasásgyakorisági kategóriák képviselőinek egymásba való "átrétegződéséről" azonban hitebben tájékoztat minket az alábbi összeállítás, amely azt szemlélteti, hogy 1971-ben mért gyakorisági szintjüket ugyanazon falusi lakosok 1978-ra milyen mértékben őrizték meg, vagy milyen mértékben módosították.

⁺ 1971-es vizsgálatunk tapasztalata szerint a faluról eljáró munkásoknak az olvasáskultúra területén mért különböző teljesítményszintjai általában meghaladják a falun élő és dolgozó (nem mezőgazdasági) munkások szintjét. Ez a többlet főleg a könyv és az olvasás felé tett kezdeti lépések nagyobb intenzitásában volt kimutatható. Részletesebben ld. Függelék: A bejáró munkások és az olvasáskultúra.

1971-ben mért könyvolvasás-
gyakorisági szint

"Rendszeres"
(= 100%)

"Időnként"
(= 100%)

"Nagyon ritkán"
(= 100%)

"Nem olvas"
(= 100%)

1978-ban mért könyvolvasás-
gyakorisági szint

"Rendszeres" 71%

"Időnként" 12%

"Nagyon ritkán" 6%

"Nem olvas" 11%

"Rendszeres" 36%

"Időnként" 24%

"Nagyon ritkán" 20%

"Nem olvas" 20%

"Rendszeres" 14%

"Időnként" 20%

"Nagyon ritkán" 19%

"Nem olvas" 47%

"Rendszeres" 7%

"Időnként" 10%

"Nagyon ritkán" 13%

"Nem olvas" 70%

Az 1971-es rendszeres olvasók a hetvenes évek végéig nagyjából (70%-osan) megőrizték szintjüket, de egytizedük nem olvasóvá vált.

Az időnkénti olvasók - fenti hipotézisünk igazolásaként - csak kevéssé tartották meg eredeti szintjüket: bő egyharmaduk "felsőbb", 40%-uk viszont "alsóbb" osztályba lépett.

Legsérülékenyebbnek azonban a "nagyon ritkán" kategória mutatkozott. Egyharmaduk vált gyakoribb olvasóvá, csaknem felerészük azonban búcsút mondott a könyveknek: a nem olvasók megnövekedett táborá főleg innen nyerte az utánpótlást. (E kategóriának a 9. táblázatban tapasztalható stabilitása tehát látszólagos: 1971-es és 1978-as arányszámainak erős hasonlóságát az okozza, hogy ahányan - főleg "lefelé", a nem olvasók közé - kiléptek belőle, kb. annyian - főleg "felülről", az időnkénti kategóriából érkezvén⁺ - be is léptek.)

⁺ Az 1978-as "nagyon ritkán" kategóriának legnagyobb hányada - 40%-a - az egykori "időnkénti" olvasók közül verbuválódott.

A nem olvasók tábora - hasonlóan a rendszeres olvasókéhoz - meg lehetőszen mozdulatlanak mutatkozott: akik 1971-ben nem olvastak, azok nagyrészt néhány évvel később sem olvastak.

Összefoglalva az olvasásgyakoriság változásairól mondottakat, ismét igazolódott tehát a tétel: ahogy az olvasói készségek és az olvasói magatartás kiépítése, úgy leépülése is általában fokozatosan történik, és esetleges kedvezőtlen körülmények hatására elsősorban azokban a rétegekben válik leginkább kérdésessé a könyvhöz való viszony, amelyeket még igazából meg sem nyertünk a könyv számára.

3. Ki mennyit olvas?

Minden olvasásszociológiai felmérés vizsgálat tárgyává teszi, hogy a különböző társadalmi-demográfiai tényezők (munkamegosztásban betöltött hely, iskolai végzettség, életkor stb.) milyen irányban és milyen mértékben befolyásolják az olvasási szokásokat. E vizsgálódások főbb tapasztalatai rendre megerősítik egymást, és meglehetősen közismertek. Mivel úgy tapasztaltuk, hogy e tendenciák speciális terepünkön: a falusi helyszínen is szinte maradéktalanul érvényesülnek, csak röviden ismertetjük őket.

Az olvasásgyakoriság mértékét egy-egy társadalmi csoport esetében átlagos pontszámmal fejezzük ki. Az átlagok kiszámításánál a nagyobb elemszámú 1971-es mintára támaszkodtunk. Az egyes gyakorisági fokozatok mellé a következő pontszámokat rendeltük:

Nem olvas könyvet:	0 pont
Nagyon ritkán olvas:	1 pont
Időnként olvas:	3 pont
Rendszeresen olvas:	5 pont

E munkamegosztás szerinti különböző rétegek olvasási intenzitásáról már a 9. táblázat is tájékoztatott, az átlagos pontszámok azonban szemléletesebben fejezik ki az egyes rétegek közti különbségeket.

Társadalmi munkamegosztásban
betöltött helyAz olvasásgyakoriság
átlagos pontszáma

Munkás (nem mezőgazdasági fizikai)	1,80
Mezőgazdasági munkás [*]	1,74
Tsz paraszt	1,10
Alkalmazott	3,39
Értelmiségi, vezető állású	3,87
Tanuló	
ezen belül:	
- Általános iskolai tanuló (felső tagozat)	3,80
- Szakmunkás tanuló	3,52
- Középiskolás	3,91
- Főiskolai, egyetemi hallgató	3,91
Nyugdíjas	1,98
Háztartásbeli, egyéb eltartott	1,53

^{*} Szakmástitott, gépesített mezőgazdasági munkát végző fizikai dolgozó.

^{**} Az alacsony elemszám miatt kiszámításától el kellett tekintetnünk.

Egyértelmű a tendencia: a hagyományos paraszti munkától az ipari, a fizikaitól az egyre kvalifikáltabb szellemi munka, az inaktív státusztól az aktív felé haladva nő a könyvolvasás gyakorisága is. A tanulók átlagszámain megfigyelhető az általános iskola elvégzése után lejátszódó szelekciós folyamat: az egyik csoport, amely nagyobb kulturális-olvasási aktivitással jellemezhető (ez a tény maga persze számos társadalmi körülmény eredménye): középiskolába megy; a másik csoport, amelynek olvasási szintje nem éri el az általános iskolai átlagot: szakmunkásképző intézetbe.

Iskolai végzettség (tanulókon kívül!)	Az olvasásgyakoriság átlagos pontszáma
6 osztálynál kevesebb	0,98
6-7 osztály	1,23
8 osztály	2,22
8 osztály + szakmunkás bizonyítvány	2,91
Középiskola	3,75
Főiskola, egyetem	4,14

A jól ismert séma szerint a végzettség emelkedésével töretlenül erősödik a könyvvel való kapcsolat is. Meggondolkoztató, hogy az általános iskolai végbizonyítvány (amelynek általánossá tételéért művelődés- és oktatáspolitikánk annyit fáradozik) önmagában - legalábbis falun - átlagosan mindössze a "nagyon ritkán" - "időnkénti" olvasói szint határmezsgyéjének elérésére "jogosít".

Életkor (év)	Az olvasásgyakoriság átlagos pontszáma
10-14	3,76
15-18	3,55
19-20	3,48
21-25	3,17
26-30	2,67
31-40	2,46
41-50	1,87
51-60	1,63
61-	1,82

Az életkor előrehaladásával - az országos tendenciának megfelelően - falun is egyre inkább csökken az olvasási kedv. A csökkenés csak 60 éves kornál áll meg: az itt mért szerény emelkedés (ami egyébként nem általában az olvasók, hanem csak a rendszeres olvasók valamivel nagyobb arányából adódik) minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy a ráérősebb nyugdíjas lét - ha megván hozzá az igény is - több lehetőséget nyújt az olvasásra.

Az átlagszámokból nem tűnik ki, de megemlítjük, hogy a még leginkább olvasó 10-14 éves korosztálynak is 15%-a nem, vagy nagyon ritkán olvasónak vallotta magát.

Nem

Az olvasásgyakoriság
átlagos pontszáma

Férfi

2,50

Nő

2,54

A nők javára itt mért minimális különbség országos viszonylatban valamivel nagyobb, és elsősorban a rendszeresen olvasó nők magasabb arányából adódik.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

IV. OLVASMÁNYSZERKEZET, OLVASÓI ÍZLÉS

1. Olvasmányszerkezet

A falusi lakosság egykori kurrens olvasmányairól, olvasói érdeklődéséről több, a hatvanas évek első felében végzett vizsgálat tudósít.⁺ Egybehangzó tapasztalatuk szerint akkor a falusi olvasmányszerkezetet a szépirodalom, s azon belül a régi magyar irodalom nagyon erős dominanciája jellemezte.⁺⁺ Ezek a tendenciák a hatvanas évek első felében országosan is fellelhetők voltak, de legmarkánsabban épp a falusi olvasóknál jelentkeztek.

A hazai olvasáskutatás kellően adatolta a társadalom olvasói érdeklődésében ezután bekövetkező nem jelentéktelen változásokat: a hatvanas évek végére, hetvenes évek elejére a régi (elsősorban klasszikus realista) irodalom olvasottsága jelentősen csökkent, a mai irodalom (s ezen belül is elsősorban a mai magyar irodalom kevésbé értékes vonulatának) népszerűsége viszont számottevően megnövekedett. A mába-fordulási folyamatnak tehát - elsősorban esztétikai vonatkozásában - komoly ára volt. Mint említettük, ez a változás osztársadalmi méretekben zajlott, de az egyes társadalmi rétegekben természetesen speciális formákat öltött. (Így pl. az értelmiség körében a régi irodalom kategóriáján belül elsősorban a romantika

⁺ Mit olvasunk? Bp. 1965. KSH. Ughy Jenő: Ezer falusi lakos és a könyv, i.m.; Mándi Péter: A könyv és közönsége, i.m.; H. Sas Judit: Emberék és könyvek, i.m.

⁺⁺ Lásd pl. Mándi Péter: i.m. 89. és 100-103. oldalak - az utóbbi helyen a KSH vizsgálat, Ughy Jenő, valamint a szerző által feltárt adatok értékelő összevetését is megtaláljuk.

szorult vissza, és a mai művek közül főként az értékes modern olvasmányok iránti érdeklődés vált még intenzívebbé.*

Sejthettük és tapasztalhattuk, hogy ezek a változások a világtól egyre kevésbé elzárt falusi népességet (amelynek számára a hatvanas évek elején elsősorban Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, Móricz művei jelentették az olvasmányt) szintén elérték. Hogy milyen mértékben, azt az 1971-ben felmért 1000 falusi család 2328 tíz éven felüli könyv olvasó családtagja által a felmérést megelőző negyed-, illetve fél év alatt olvasott könyvek listája szemlélteti. (Lásd 10. és 11. táblázat.)

10. táblázat

A felmérést megelőző hónapokban olvasott, legtöbbször említett könyvek (1971)	Említések száma (fő)
Berkesi András: Küszöbök	198
Dallos Sándor: Aranyecset	191
Berkesi András: Pisztrángok és nagyhalak	182
Szilvási Lajos: Ködlámpa	180
Berkesi András: Húszévesek	175
Dumas, A. (id.): A három testőr	175
Szilvási Lajos: Légszomj	174
Passuth László: Hétszer vágott mező	172
Cusack, M.: Ketten a halál ellen	171
Remarque, M.: A diadaliv árnyékában	171
Berkesi András: Játék a tisztességgel	169
Passuth László: Négy szél Erdélyben	166
Cusack, D.: Hóhullám Berlinben	165
Szilvási Lajos: Albérlet a Sip utcában	162
Jókai Mór: Az aranyember	162

Egészítsük ki a képet a legolvasottabb szerzők (akiktől megkérdeztjeink legtöbbet olvastak) listájával.** (Id. 11. táblázat.)

* Az olvasói érdeklődés főbb változásainak társadalmi rétegenkénti ismertetését ld.: Gereben Ferenc: A könyv és az irodalom közönsége. In: Az olvasás anatómiája, i.m., 200-208. p.

** E lista már az olvasmányok teljes jegyzéke alapján készült.

11. táblázat

A legolvasottabb szerzők (1971)

A tőlük olvasott művek
az összes olvasmány %-ában

1.	Berkesi András	5,6
2.	Szilvási Lajos	4,8
3.	Jókai Mór	4,7
4.	Passuth László	4,5
5.	Móricz Zsigmond	2,7
6.	Mikszáth Kálmán	2,5
7.	Fekete István	2,4
8.	Cusack, D.	2,3
9.	Dumas, A. (id.)	2,3
10.	Szabó Magda	2,2
11.	Rejtő Jenő	2,0
12.	Dallos Sándor	1,8
13.	Verne, J.	1,8
14.	Hemingway, E.	1,7
15.	May, K.	1,7

A fenti listák – mint már említettük – a falusi lakosok 1971-ben regisztrált legnépszerűbb olvasmányairól – szerzőiről tudósítanak. Tíz évvel korábban a KSH egyik felmérése a parasztság (tehát a falu társadalmának legkevésbé iskolázott és legkevesebbet olvasó rétege) körében a következő írókat találta a legolvasottabbaknak (az említések csökkenő sorrendjében): Jókai, Móricz, Mikszáth, Gárdonyi, Verne, Solohov, Móra, id. Dumas, L. Tolsztoj, Berkési.⁺

Már a listák élmezőnyének áttekintése alapján is egyértelműen megállapítható: a falusi lakosok olvasói érdeklődésének iránya a hetvenes évek elejére jelentősen megváltozott. S itt nemcsak a sokat emlegetett Jókai–Berkési őrsgérváltásról van szó (Móricz, Mikszáth, s még inkább Tolsztoj, Solohov olvasottsága is visszaesett a hatvanas évek elejéhez képest!), hanem egy olyan új olvasói magatartásról, amely eltávolodott a hagyományos értékektől, és helyükbe többnyire még nem a hagyományosra épülő új értéket,

⁺ Mit olvasunk? i.m., 24. p.

hanem annak csak félig- vagy félresikerült lenyomatát, illetve a szórakozói-fogyasztói attitűdöt állítja. Egy változó világ változásban levő, az álérték makacs jelenléte ellenére (már az átalakulás gyors és radikális volta miatt is) tanácstalannak tűnő értékrendje munkál az imént közölt adatok mögött, amelynek hatékony jelenléte egyébként a falusi életmódváltás számos jelen-ségében kitapintható.

A fenti kép akkor se módosul jelentősen, ha túltekintünk a legolvasottabb könyvek--szerzők körén, s szemügyre vesszük a jéghegy víz alatti részét is. Lényeges változásra már azért sem számíthatunk, mert az ismer-tetett 15 legolvasottabb szerzőtől a teljes olvasmányanyag több mint 40%-a (s az első 20-tól pedig kereken fele) származik - s ez a tény egyúttal arra utal, hogy a falusi olvasmányválaszték a hetvenes évekre is meg lehetős-en szűkös maradt - legfeljebb a favorizált szerzők cserélődtek.

Az a 4102 könyv, amelyet 1971-ben a felmérést megelőző hónapokban a vizsgált családok legalább egy tagja elolvasott, téma, illetve műfaj sze-rint a következőképpen oszlott meg:

Klasszikus (romantikus, valamint XIX. és XX. századi realista) szépirodalom	29,3%
Mai értékes irodalom	19,3%
Lektűr, bestseller	28,7%
Szépirodalom összesen:	77,3%
Ifjúsági irodalom	12,3%
Szakkönyv, ismeretterjesztő irodalom	7,8%
Utleírás, vadászkaland	2,6%
Mindösszesen:	100,0%

Összeállításunk, amely a családban (de általában nemcsak egy csa-ládtag által) olvasott könyvek összetételét mutatja be, nem vethető egybe fenntartások nélkül a hatvanas évek első felében (olvasónként és olvas-mányonként) rögzített falusi olvasmányszerkezettel. Annyi azonban meg-lehetős biztonsággal megállapítható, hogy az olvasmányok között (itt is a vé-gigolvasott, nem a csak fellapozott könyvekről van szó!) az ismeretközlő művek aránya lényegében változatlan (kb. 10%-os) maradt, s a szépiro-

dalmi könyvek közül a régi (klasszikus) irodalom részaránya jelentősen csökkent: az 1964-ben mért kétharmados arányról annak mintegy felére.⁺

A klasszikusok helyére a mai keletkezési irodalom - s az általános tendenciának megfelelően elsősorban annak is a felszínesebb ága - nyomult be. Az olvasott könyvek mintegy 30%-a minősült lektürnek, illetve best-sellernek, de az olvasmányszerkezetben valójában ennél magasabb arányról van szó, tekintettel arra, hogy a lektüröket - olvasottsági listáink élmezőnyének tanulsága szerint - több családtag olvasta, mint az egyéb könyveket.

Kisebb mértékben, de nőtt az értékes mai könyvek olvasottsága is: valamivel nagyobb arányt képviselnek vizsgálatunkban, mint a hatvanas évek olvasmányszerkezetében az egész (tehát a lektüröket is magában foglaló) mai irodalom.⁺⁺

Egészítsük ki a képet 1978-ban megismételt vizsgálatunk - immár jóval szűkebb körből nyert - olvasmányadataival. A 12. táblázat a felmérést megelőző hónapokban leggyakrabban olvasott könyvek, a 13. táblázat pedig a legolvasottabb szerzőket tartalmazza.

12. táblázat

A felmérést megelőző hónapokban olvasott,
legtöbbször említett művek (1978)

Említések száma
(fő)

Moldova: A magyar atom	11
Moldova: Akit a mozdony füstje megcsapott	10
Gárdonyi: Egri csillagok	9
Szilvási: Hozomány	9
Moravia: A római lány	8
Moldova: A beszélő disznó	7
Cooper: Vadölő	6
Kolozsvári Grandpierre: Nők apróban	6
Bronte, Ch.: Jane Eyre	5
Gorkij: Az anya	5
Heller, J.: Valami történt	5
Molnár F.: A Pál utcai fiúk	5
Németh L.: Irgalom	5
Tolsztoj, L.: Feltámadás	5

⁺ Vö. Mándi Péter: i.m., 89. p. (az azonosíthatatlan olvasmányok nélkül számolva); Ughy Jenő: i.m., 47. p. Az utóbbi a klasszikus műveknek a szépirodalmi olvasmányokon belüli arányával szolgál: 72%; Mándinál a megfelelő arányszám: 80% (uo.); a mi felmérésünkben: 38%.

⁺⁺ 1971-es vizsgálatunkban mintegy egyötödnyi a mai értékes könyvek aránya, 1964-ben az olvasmányoknak kb. egyhatedét képezte a mai (értékes és lektür) szépirodalom. (Vö. Mándi Péter: i.m., 89. p.)

13. táblázat

A legolvasottabb szerzők (1978)

A tőlük olvasott művek,
az összes olvasmány %-ában

Szilvási Lajos	4,6
Moldova György	4,5
Jókai Mór	3,6
Dumas, A. (id.)	3,4
Móricz Zsigmond	2,8
Cooper	2,5
Passuth László	2,3
Gárdonyi Géza	1,8
Szabó Magda	1,7
Fekete István	1,6
Moravia, A.	1,6
May, K.	1,5
Németh László	1,5
Rejtő Jenő	1,5
Tolsztoj, L.	1,5

Az 1971-es és 1978-as olvasottsági listákat összevetve nagy minőségi változást nem tapasztalunk. Árnyalati eltérések azért adódnak: a 10. és 12. táblázat összevetésével kitűnik, hogy az 1978-as olvasmánylista a klasszikusoknak és a XX. századi értékes irodalomnak nagyobb teret biztosít, mint az 1971-es. A két szerzőlista (vö. 11. és 13. táblázat) azonban nagyon hasonlít egymásra.

Mindkét 1978-as jegyzék arról tanúskodik, hogy Moldova György kiteljesedő életműve (főleg szatirái és szociográfiái) a hetvenes évek végére utat tört a faluba is, és a legolvasottabb művek közé emelkedett. Megfigyelhető Berkesi András olvasottságának visszaesése is: ő a hetvenes évek elején mindkét jegyzéken listavezető volt, most a legolvasottabb 15 író közé sem került be. (A 16. helyen szerepelt volna.)

Nemcsak a jéghegy csúcsát, hanem a teljes olvasmányanyagot figyelembe véve az 1978-as olvasmányanyag szerkezete a következő volt:

Klasszikus (romantikus, valamint XIX. és XX. századi realista) szépirodalom	28,8%
Mai értékes irodalom	18,6%
Lektűr	20,1%
Szépirodalom összesen:	67,5%
Ifjúsági és gyermekirodalom	19,3%
Szakkönyv, ismeretterjesztő irodalom	11,5%
Uttleírás, útikönyv	1,7%
Mindösszesen:	100,0%

Az 1971-es olvasmány-struktúrához képest a klasszikus és a mai értékes irodalom aránya változatlan maradt. A lektűrök aránya viszont csökkent, és ezt a csökkenést az ifjúsági, valamint az ismeretközlő irodalom növekménye kompenzálta. A falusi lakosoknak a non fiction iránti érdeklődése, amely a hetvenes évek elejéig stagnált, a hetvenes években - kissé késve követve az országos tendenciát - emelkedni kezdett.

2. Olvasói izlés

A kurrens olvasmányanyag (még ha viszonylag nagyobb időszak - néhány hónap - olvasmányairól van is szó) csak közvetve utal az izlésre. Elsősorban az olvasói érdeklődés fő irányait jelzi, és természetesen az aktuális könyvkinálatot. Nem tudósít azonban arról, hogy az olvasóknak mennyire tetszenek ezek a könyvek, milyen mértékben épülnek be maradandó élményeik sorába.

Az olvasáskutatási gyakorlatban ezért szoktunk rákérdezni az ún. "kedvenc" szerzőkre, akikhez az olvasót valamilyen nagy olvasmányélmény fűzi. A 14. táblázat ezeknek a szerzőknek az élmezőnyét mutatja be: egy- más mellett az 1971-es és az 1978-as listát.

Ha az 1971-es és az 1978-as "kedvenc"-listákat először a megfelelő időszak legolvasottabb szerzőivel vetjük egybe (ld. 11. és 13. táblázat), láthatjuk, hogy a "kedvenc"-listák hagyományörzőbbek, az aktuális könyvki- nálat által kevésbé befolyásoltak. Nemcsak Jókainak az olvasottságban már elvesztett primátusát állítják vissza, hanem több (és előkelőbb helyre rang- sorolt) régi klasszikus szerzőt tartalmaznak. Ez természetes folyamat: az

új olvasmányok—szerzők általában csak erősen megszüürve, bizonyos idő eltelte után kerülnek be a "kedvencek", a nagy élmények közé. És amilyen nehezen kerülnek be, olyan erősen tartják is ott magukat: így mondhatják sokan "kedvencüknek" pl. Jókait, akit ma már sokkal kevésbé olvasnak. De tudunk "modernebb" példát is mondani: Berkesi az 1978-as "kedvenc"-listán előkelő (1971-es nagy olvasottságának megfelelő) helyen szerepel, holott 1978-ban már nem került be a legolvasottabb 15 szerző közé.

14. táblázat - "Kedvenc írók" (a legkedveltebbnek mondott szerzők)

Sor- szám	1971		1978	
	A szerző neve	A könyvolvasók %-ában	A szerző neve	A könyvolvasók %-ában
1.	Jókai Mór	19,5	Jókai Mór	11,8
2.	Berkesi András	9,8	Szilvási Lajos	6,6
3.	Mikszáth Kálmán	6,6	Berkesi András	5,0
4.	Móricz Zsigmond	6,5	Moldova György	3,6
5.	Szilvási Lajos	5,4	Petőfi Sándor	2,7
6.	Gárdonyi Géza	5,2	Rejtő Jenő	2,7
7.	Rejtő Jenő	4,7	Mikszáth Kálmán	2,5
8.	Verne, J.	2,8	Verne, J.	2,5
9.	Passuth László	2,7	Christie, A.	2,2
10.	Móra Ferenc	2,1	Móricz Zsigmond	2,2
11.	Fekete István	1,9	Gárdonyi Géza	1,9
12.	Hemingway, E.	1,8	Szabó Magda	1,9
13.	Németh László	1,7	Cooper, W.	1,6
14.	Hugo, V.	1,6	Zola, E.	1,6
15.	Szabó Magda	1,6	Hemingway, E.	1,4

Az olvasói érdeklődés huzamosan érvényesülő irányzatai azonban előbb-utóbb a "kedvenc"-listákon is nyomot hagynak. Ha összevetjük a 14. táblázat két névsorát, látjuk, hogy a hetvenes évek végére - Jókait kivéve - a magyar klasszikusok (Mikszáth, Móricz, Gárdonyi) hátrébb szorultak a sorban (Móra ki is maradt), s helyükre Szilvási és Moldova lépett. De nemcsak a klasszikusok sorolódtak hátrébb, hanem a közelmúlt olyan népszerű írói is, mint Passuth, Németh László - s bizonyos mértékig Hemingway ugyancsak.

A "kedvenc"-listák ugyan már közvetlenebbül utalnak a társadalomban (jelen esetben a falusi lakosságban) uralkodó izlésállapotra, de nem nyújtanak arról információt, hogy a kedveltként megnevezett szerzőt milyen más szerzők társaságában kedvelik, műveit milyen szinten fogadják be. E hiányosságokat némileg ki tudjuk küszöbölni, ha a legjobban kedvelt szerzők, a legkedveltebb olvasmánytipusok és az emlékezetes, nagy olvasmányélmények olvasónként regisztrált együtteseit összhatásukban minősítjük, s a domináns összetevőt keresve izléskategóriákat hozunk létre.

E kategóriák összehasonlító vizsgálatával máshol már kimutattuk, hogy az egyes falusi rétegek (munkások, alkalmazottak és értelmiségiek) valamelyest elmaradnak saját társadalmi osztályuk—rétegük átlagos izlésnívójától, illetve, hogy a leghagyományosabb falusi réteg, a parasztság könyvolvasó hányadát (amely máig a parasztságnak csak kisebb felét jelenti) túlnyomórészt olyan olvasói izlésformációk jellemzik, amelyek kis szerepet biztosítanak az irodalmi értéknek.⁺

2328 tíz éven felüli falusi könyvolvasó (1971-ben) az alábbi arányokban sorolódott be az egyes izléstípusokba (ld. 15. táblázat).

15. táblázat

Izléskategóriák	Könyvolvasók %-os megoszlása
"Modern (+ klasszikus realista)"	7,0
"Klasszikus realista (+ romantikus)"	10,2
"Romantikus"	11,6
"Romantika + lektűr"	7,8
"Bestseller"	14,0
"Lektűr"	20,2
"Ifjúsági"	13,9
"Ismeretközlő"	10,3
Megállapíthatatlan	5,0
Összesen:	100,0

⁺ Ld. Rétegizlés - az izlés rétegződése. In: Izlés és kultúra. Bp. 1974. Kossuth Könyvkiadó, 378-393. p.

A modern és a klasszikus (realista) irodalom domináns izlésbeli jelenlétét tehát könyvolvasó mintánk mindössze egyhatodánál tapasztalhattuk; hangsúlyos bestseller-, illetve (esetleg romantikával elegyített) lektűr-orientációval viszont az olvasók több mint 40%-ánál találkozunk.

Az utóbbi évek vizsgálati tapasztalatai szerint a romantikus irodalom - ha nem is kiemelt - esztétikai értékessége a reá épülő izlésszint kulturális teljesítőképességében (befogadás mélysége, összetettsége stb.) nagyon kis hatásokkal realizálódik⁺ - ezért a romantikus izlésszint képviselői többnyire az alacsony kulturális értékű izléskategóriák táborát növelik. (Lényegében ez mondható el az "ismeretközli" szintre is, amely jelen esetben a non fiction irodalomnak nem kiegészítőleges, hanem szinte kizárólagos olvasását, kedvelését jelenti.)

A fenti összeállítás módot ad az olvasói érdeklődésről és izlésről mondottak összegezésére is. A falusi könyvolvasók olvasmányanyagában, s még inkább a bensőbb igények és értékelvek vezérelte izlésválasztásaiban alárendelt szerep jut az esztétikailag kiemelten értékes irodalomnak.

Nem meglepő tapasztalat, csak a rend kedvéért mondjuk el: az iskolai végzettség emelkedésével valamint az olvasásgyakoriság növekedésével a "modern" és "klasszikus" szintek súlya növekszik, a "romantikus" izlésszinté viszont csökken. A "lektűr" izléskategória legtöbb képviselőjét a közepes fokozatokban (az időnkénti olvasók, a 8 általánossal, illetve szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezők körében) találtuk.

⁺ A hetvenes években végzett befogadásvizsgálatok tapasztalatai szerint a romantikus izlésszint - értékes, összetettebb műalkotásokkal szembe-sülve - erősen megközelíti a lektűr izlésszint befogadói érzéketlenségé-nek mértékét. Ld.: Kamarás István: Egy Örkeny-novella befogadásának vizsgálata. MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közlemé-nyei, 1971/1. sz.; Helmich Dezső - Gereben Ferenc: Film, izlés, befo-gadás, A Szerelem című film befogadásának vizsgálata, Tömegkommuni-kációs Kutatóközpont, 1976. (Tanulmányok)

V. A KÖNYVEKRŐL VALÓ ÉRTESELÉS ÉS AZ OLVASMÁNYBESZERZÉS FORRÁSAI

1. Az értesülés forrásai

A felkeresett családoknak - 1971-ben és 1978-ban egyaránt - átnyújtottunk egy listát, amely az (új) könyvekről való értesülés 16 lehetőségét sorolta fel. A válaszadók megjelölték azokat az értesülési módokat, amelyeket a családból bárki is - ritkábban vagy gyakrabban - igénybe szokott venni. (Id. 16. táblázat.) (A kérdezettek természetesen egyéb forrásokat is megjelöltek: 1978-ban a családok 4%-a még a munkahelyi könyvtérjesztőt, 2%-a a könyvtárak könyvválasztékát is megemlítette.)

Az a tény, hogy előre elkészített jegyzéket nyújtottunk át a megkérdezetteknek, természetesen tetemesen megnövelte a "szavazatok" számát, és a számukra legfontosabb értesülési források kiemelését kevésbé tette lehetővé. A 16. táblázat első rovata inkább a források ismertségét jelenti, a tényleges, aktívabb igénybevételről a "gyakrabban" rovat adatai tájékoztatnak.

A legismertebb forrásoknak 1971-ben a rádió és a TV könyves műsorai, majd a sajtótermékek, a könyvesboltok kirakata és a könyvtáros bizonyultak. 1978-ra ezek csaknem mind visszaestek, és a hetilapok iránti (már említett) megnövekedett érdeklődéssel összhangban ez a sajtótípus került az élre. Figyelemre méltó tény, hogy a lakóhelyen kívüli települések (elsősorban: városok) könyvtárusító helyei (a könyvkészletek és az eladó) szemmel láthatóan nagyobb információs értéket képviselnek a hetvenes évek végén, mint elején. Megnövekedett a tanár és a Könyvvilág, s valamelyest az ismerősök "szájpropagandájának" szerepe is. Ezek a változási tendenciák egyébként a gyakran igénybe vett értesülési módok rovatában is érvényesülnek.

16. táblázat

(Családok %-ában)*

Az új könyvekről való értesülés forrásai	Megemlítette		Ebből gyakrabban is igénybe veszi	
	1971	1978	1971	1978
Családtagok, ismerősök	14,2	18,7	3,9	5,6
Munkatársak	17,2	18,6	4,8	4,5
Tanár	5,5	11,2	1,0	4,4
Könyvtáros	25,3	15,8	8,7	6,2
Helyi könyvbizományos, vagy könyvesbolti eladó	10,0	10,7	3,8	2,8
Más település bizományosa, könyvesbolti eladója	2,8	7,9	0,6	2,2
Kirakat	26,2	13,6	5,3	5,1
Helyi könyvárusító hely könyvkészlete	7,0	7,9	2,1	2,3
Más település könyvárusító helyének könyvkészlete	3,0	11,9	1,0	7,9
Napilap	25,7	21,5	5,0	2,8
Hetilap	23,5	40,1	5,5	11,3
Könyvvilág	4,0	10,2	0,9	6,8
Rádió: "Új könyvek"	54,3	23,2	17,0	5,1
Rádió: egyéb műsor	17,2	15,2	1,4	1,1
TV: "Nyitott könyv"***	52,4	30,5	16,6	9,1
TV: egyéb műsor	27,1	26,6	2,9	3,9

* Egy családban több forrást is jelöltek, a %-os arányszámok összege ezért meghaladja a 100%-ot.

*** Időközben megszűnt.

2. Az olvasmányok beszerzése - általában

Az olvasmányközvetítés két alapintézményének: a könyvesbolt és a könyvtár használatáról külön fejezetben szólnunk.

Most azt vesszük szemügyre, hogy egy adott olvasmányanyag (a vizsgált személyek által a felmérést megelőző hónapokban olvasott könyvek) milyen forrásokból került olvasóihoz, tehát hogy az egyes beszerzési források milyen súllyal vesznek részt az olvasmányközvetítésben.

Az a 4102 (illetve 719) könyv, amelyet a felmért családokban legalább egy családtag a vizsgálat előtti hónapokban elolvasott (s amelynek beszerzési forrását is megjelölték), 1971-ben, illetve 1978-ban az alábbi módokon került a családokhoz. (Ld. 17. táblázat.)

17. táblázat

Utóbbi olvasmányok beszerzési módja	Olvasmányok %-os megoszlása	
	1971	1978
A család (most vagy régebben) vásárolta	60,3	76,8
Könyvtári kölcsönzés	28,4	16,5
Baráti kölcsönzés	8,4	4,5
Ajándék (nem családtagtól)	1,9	2,2
Összesen:	100,0	100,0

Az ismerősöktől kölcsön kapott könyvek bizonyos hányadát, valamint az ajándékokat is számolva, a falusi családokba bekerülő kurrens könyvanyagnak 1971-ben mintegy kétharmadát, 1978-ban pedig mintegy négyötödét minősíthetjük vásárolt könyvnek. A hetvenes évek során tehát nőtt az olvasmányok között a vásárolt könyvek részaránya.*

* Ugyancsak 1978-ban, az országos reprezentatív KMK-MKKE vizsgálat szerint a legutóbbi olvasmányoknak kisebb hányada: 60%-a került olvasójához a család (friss, vagy régebbi) vásárlása útján; a könyvtárból beszerzett és az ismerősöktől kölcsönzött olvasmányok hányada viszont valamivel nagyobb (22% illetve 13%), mint 1978-as falusi mintánkban. (1964-es országos adatokkal is összevetve, részletesebben ld.: Gereben Ferenc: Könyvtárhasználat - falakon kívül és falakon belül. Könyvtáros, 1981/4. sz. 218-220. p.)

Amennyire megállapítható, a hatvanas évek első felének falusi könyvbeszerzéseiben még más arányok érvényesültek: jóval kisebb volt a vásárlás, és nagyobb a baráti kölcsönzés útján beszerzett olvasmányok hányada.⁺

Világítsuk meg kicsit jobban az egyes beszerzési módok szociológiai természetét, vagyis azt a minőséget, amelyet igénybevevőik különböző jellemzői kölcsönöznek nekik. Azzal kell kezdenünk, hogy a mezőgazdasági tevékenységtől a nem mezőgazdasági felé, a fizikai munkától a szellemi, a ritkán olvasóktól a rendszeres könyvolvasó családok felé haladva az egyes rétegekbe tartozó családok könyvbeszerzési módját egyre nagyobb változottság jellemezte: a paraszti családok átlagosan 1,26; az értelmiségi családok 1,63 forrásból; a keveset olvasó családok 1,17; a leggyakrabban olvasó családok pedig 1,72 forrásból szerezték be utóbbi (nemcsak legutóbbi!) olvasmányaikat.

Tovább vizsgálva a kérdést megállapítható, hogy a vásárlás,⁺⁺ mint a kurrens olvasmányanyag (egyik) beszerzési módja, legnagyobb arányban (86-88%) a szellemi foglalkozású rétegekben és a sokat olvasó családokban (87%) fordul elő; a negatív pólust pedig a paraszti (42%) és az alig olvasó (34%) családok jelentik. Lényegében ugyanaz a tendencia érvényesül a domináns jellegű vásárlás (tehát amikor egy család az adott forrásból az összes olvasott könyvnek több mint felét vásárolta) esetében is.

A könyvtári beszerzés vonatkozásában bonyolultabb a helyzet. Legnagyobb arányban (57%) a paraszti, majd az értelmiségi (48%) családoknál fordul elő ez a beszerzési forma, a többi rétegben szinte azonos (42-43%-os) adatokat mértünk. (Emlékeztetünk rá, hogy ebben a fejezetben a kurrens olvasmányanyag beszerzési forrásairól beszélünk, nem pedig arról, hogy az egyes rétegek általában milyen arányban könyvtári tagok, könyvvásárlók stb.)

A család olvasási mutatója is tartogat meglepetést: igaz, hogy a leggyakrabban olvasó családok vették igénybe leginkább (59%), s az alig olvasó családok a legkisebb mértékben (28%) a könyvtári szolgáltatást (is) utóbbi olvasmányaik beszerzésekor; de a második legmagasabb értéket (45%) a második leggyengébb olvasásgyakorisági fokozatban mértük.

⁺ Vö. Ughy Jenő: i.m., 48. p. Az összevetés nem lehet teljesértékű, mert Ughynál a könyvbeszerzés és a könyvről való értesülés forrásai keverednek.

⁺⁺ A család saját (friss vagy régebbi) könyvvásárlásáról van szó.

Domináns beszerzési forrásként a könyvtárakat pedig egyértelműen a paraszti és a nyugdíjas családok jelölték meg legnagyobb arányban (32-34%), másodsorban - nem nagy különbséggel - a leggyakrabban (31%) és a keveset olvasó (26%) családok. Az igazi negatív pólust itt az alig olvasó, s ugyanakkor az értelmiségi családok jelentik. Hozzá kell tennünk, hogy az egy paraszti réteget leszámítva a könyvet vásárlás útján (is) beszerző családok aránya többé-kevésbé mindenütt meghaladja a könyvtárból (is) kölcsönzőkét.

A könyvtári beszerzéssel kapcsolatos, látszólag ellentmondó adatok rendező elvét abban véljük megragadni, hogy a könyvtári kölcsönzés a jelek szerint - legalábbis falun - két jól elkülönülő magatartásforma tipikus megnyilvánulása lehet.

Az egyik (elsősorban az alacsonyabb iskolázottságú, keveset olvasó, olvasmányait kevés számú forrásból beszerző, paraszti illetve nyugdíjas rétegekre jellemző) sajnálja a pénzt (s ugyanakkor esetleg nincs is elég pénze) a könyvvásárlásra, s ezért hajlamos csekély számú olvasmányát jelentős, esetleg nagyobb részben könyvtárból beszerezni.

A másik típus (elsősorban az iskolázottabb, igényesebb, sokat olvasó, olvasmányait több forrásból és változatosabb formában beszerző, szellemi foglalkozású rétegekben lelhető föl) nem a vásárlás helyett, hanem egy intenzív könyvvásárlói gyakorlat mellett, annak funkcionális kiegészítéseként használja a könyvtárt, s tegyük hozzá: általában a vásárlásnál jelentősen kisebb mértékben. Az utóbbi típus szemléletében, értéktudatában a könyvnek (s elsősorban a bármikor elérhető, a család közvetlen környezetéhez tartozó saját könyvnek) presztizse van, amely megér bizonyos anyagi áldozatot. (Jelen esetben vonatkoztassunk el attól, hogy ez a presztizs lehet kifejezetten kulturális töltésű, de pusztán státusszimbólum jellegű is, s természetesen a két típus vegyülete ugyancsak.)

Ami az ismerősöktől, barátoktól, rokonoktól való kölcsönzést, illetve a könyvajándékot illeti, ezek (különösen az utóbbi) felmérésünkben a kurrens olvasmányok beszerzésének alárendelt jelentőségű formáiként szerepeltek.

A baráti kölcsönzés szokása leginkább a mezőgazdasági és nem mezőgazdasági (vegyes összetételű) fizikai foglalkozású (36%); valamint a keveset, de nem a legkevesebbet olvasó családokat (28%) jellemezte (domináns szerepkört is elsősorban ezekben a rétegekben kapott); míg legkevésbé a szellemi foglalkozású, illetve legtöbbet olvasó családokban ta-

lálkoztunk vele. Mindez a baráti kölcsönzés nem lebecsülendő, de korlátozott kulturális hasznára váll, egy olyan formára, mely elsősorban (ha nem is kizárólag) egy kevésbé aktív és válogató könyvszükségletet elégít ki (legalábbis falun).

Az ajándékba kapott könyv a vásárlás másik oldala: általában azoknak adnak könyvet, akik tanújelét adták már annak (pl. azzal, hogy maguk is gyűjtenek, illetve ajándékoznak könyvet), hogy az ilyen ajándékot értékelik, megbecsülik. Ezt az bizonyítja, hogy az ajándékkönyvek olvasóinak aránya azokban a rétegekben volt a legmagasabb, amelyek a vásárlásban is élen jártak (értelmiség: 10%; rendszeres olvasók: 9%).

Ugy véljük, hogy a fentiek alapján két, egymással dialektikus kapcsolatban álló tanulság vonható le.

Először: mivel az olvasás gyakoriságával és a műveltségi szinttel elsősorban a könyvbeszerzés változatossága, az igénybe vett források száma nő, láthatóan nincs egy, kulturális értelemben abszolút primátust élvező beszerzési forrás. Az igényes, válogató magatartásnak a formák választási lehetőséget biztosító sokszínűsége, egymás funkcióját kiegészítő rendszere kedvez.

Másodszor: mégsem állítható, hogy az egyes olvasmánybeszerzési módok kulturális értéke azonos szintű. Fentebb épp arra tettünk kísérletet, hogy szociológiailag (az igénybe vevők oldaláról) rámutassunk az egyes formák között, illetve esetenként az egyes formákon belül mutatkozó (s a különböző felhasználási módokból adódó) kulturális értékkülönbségekre, illetve ezek néhány olyan tényezőjére, amelyek az igénybe vevők vázlatos leírásával megvilágíthatóak voltak.

A kép mindenképpen finomításra szorul. A fentiek "próbáját" elsősorban egy olyan elemzés jelentheti, amely az egyes csatornákat az általuk közvetített tipikus olvasmányfajták szempontjából vizsgálja meg. Ezért a 18. táblázatban az említett 4102 könyv beszerzési módjait tematikus bontásban mutatjuk be.

Az adatok a vártnál kevésbé szóródnak: az egyes források között - a közvetített olvasmányanyag minősége szempontjából - jelentősebb különbség kevés adódik.

18. táblázat

(Százalékos megoszlás)

Olvasmányfajta	A beszerzés módja (1971)			
	A család (most vagy régebben vásárolta)	Könyvtári kölcsonzés	Baráti kölcsonzés	Ajándék (nem csa- ládtagtól)
Romantikus irodalom	15,7	11,6	17,6	11,5
Klasszikus realista	14,6	15,0	14,2	16,7
Modern (mai értékes)	19,3	19,3	21,1	11,5
Lektűr, bestseller	30,2	24,5	31,5	33,3
Ifjúsági irodalom	9,3	18,8	10,1	17,9
Szak- és tudományos irodalom	3,6	2,0	1,4	-
Ismeretterjesztő könyvek	5,0	5,4	1,7	6,4
Utleírás	2,3	3,4	2,4	2,7
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0

A romantikus olvasmányok az ismerősöktől kölcsönzött és a vásárolt könyvek között kapnak nagyobb szerepet; a modern irodalom az ajándékok választékából hiányzik leginkább. A lektűrök és bestsellerek a legkisebb arányszámot a könyvtárból kölcsönzött könyvek között érik el, ugyanakkor kifejezetten jó ajándékkönyvnek bizonyulnak (gondolunk pl. a reprezentatív kiállítású életrajzregényekre). Az ifjúsági irodalom szintén az ajándékozott könyvek, valamint a könyvtárból származó könyvek között teszi ki a legnagyobb hányadot. A szakkönyv viszont inkább vásárolt, mint kölcsönzött könyvnek tűnik.

Az olvasmányfajták és közvetítő csatornáik összefüggését 1978-ban is megvizsgáltuk. (Id. 19. táblázat.)

Az ifjúsági irodalom 1978-ban is inkább könyvtárból kölcsönzött; a szakkönyv (sőt az ismeretterjesztő irodalom is) pedig inkább vásárolt, mint könyvtárból beszerzett olvasmány. 1978-as táblázatunk azonban már a barátilag kölcsönzött könyvek között mutatja egyértelműen a legmagasabbnak a lektűr arányát, és a romantikus irodalom legnagyobb hányadát - ellentétben 1971-gyel - a könyvtárból származó olvasmányok között találja.

19. táblázat

(Százalékos megoszlás)

Olvasmányfajta	A beszerzés módja (1978)			
	A család (most vagy régebben vásárolta)	Könyvtári kölcsonzés	Baráti kölcsonzés	Ajándék (nem csa- ládtagtól)*
Romantikus irodalom	10,0	16,0	3,1	
Klasszikus realista	17,2	19,3	15,6	
Modern (mai értékes)	18,7	17,6	21,9	
Lektűr, bestseller	19,9	17,6	37,5	
Ifjúsági irodalom	19,4	25,2	9,5	
Szak- és tudományos irodalom	6,9	2,6	-	
Ismeretterjesztő könyvek	5,9	1,7	9,3	
Utleírás	2,0	-	3,1	
Összesen:	100,0	100,0	100,0	

* Az alacsony elemszám miatt nem értékelhető.

Az olvasmányfajták és a könyvbeszerzési módok kapcsolatát (1971-es, nagyobb létszámú mintánkban) társadalmi rétegenként is megvizsgáltuk, s az alábbi főbb jelenségeket tapasztaltuk.

A paraszti családok utolsó olvasmányaik közül elsősorban az ifjúsági könyveket szerezték be könyvtárból, de a lektürok és a kevés modern könyv is nagyobbreszt könyvtári közvetítéssel jutott el hozzájuk. A szintén kevés szakkönyvet (elsősorban háztájival kapcsolatos alapfokú munkákról van szó) viszont túlnyomórészt, a romantikus és klasszikus olvasmányokat pedig nagyobbreszt vásárolták - ezek láthatólag nagyobb becsben állnak előttük.

A falusi munkáscsaládok olvasmánybeszerzése az előbbi képlettől csak annyiban tér el, hogy ők már a modern és a lektűr—bestseller olvasmányokat is inkább vásárolták, mint kölcsönözték.

A szellemi foglalkozású rétegek pedig már minden fajta olvasmányukat (az ifjúsági irodalmat is) elsősorban vásárlás útján szerezték be, s általában az előző rétegeket meghaladó arányban. Az alkalmazotti családok fő-

ként a bestseller és a romantikus; az értelmiségi családok pedig a bestseller, modern és klasszikus realista irodalmi olvasmányok beszerzésekor preferálták a vásárlást. A szellemi foglalkozású rétegek - elsősorban az értelmiségiek - a régi irodalom beszerzése során inkább éltek a könyvtári kölcsönzéssel, mint modern olvasmányaik esetében.

A non fiction műfajok domináns beszerzési formája falun - megegyezően a hatvanas években tapasztaltakkal⁺ - minden rétegben a vásárlás; egyedül az útleírások beszerzésénél jut számottevő szerephez a könyvtár.

Ugy véljük, több oldalról sikerült megvilágítani, hogy a különböző olvasmánybeszerzési módok nem esetlegesen, hanem bizonyos funkcionális rendszert alkotva kapcsolódnak egymáshoz. Ez a rendszer természetesen kulturális szempontból alacsonyabb és magasabb szinten is funkcionálhat - elsősorban attól függően, hogy kinek (milyen műveltségű, igényű rétegeknek) mit (milyen olvasmányokat) közvetít. A jelek szerint az, hogy mi (milyen beszerzési mód) juttatja el az olvasmányt olvasójához, csak részben rendelkezik immanens értéktényezőkkel (illetve korlátokkal), másrészt (s talán nagyjából) az adott körülmények között realizálódó helyi értékkel.

A változatos, több forrásból merítő könyvbeszerzés kulturális értékeségéből is következően, az összehatásában színvonalas könyvtári olvasmánybeszerzés a könyvvásárlás szokásához társulva fejt ki igazán a benne rejlő értékeket.

Általában elmondható, hogy ahogy nő egy-egy olvasmányfajta kedveltsége, presztízse egy-egy réteg körében (pl. a modern irodalomé), úgy válik az az olvasmánytípus egyre inkább vásárolt könyvvé.

⁺ Ld. Ughy Jenő: i.m., 48. p.

VI. KÖNYVVÁSÁRLÁS

1. Vásárlók és nem vásárlók

A könyvvásárlás, mint láttuk, falun is domináns olvasmánybeszerzési módnak bizonyult.

A felmérést megelőző egy év alatt a megkérdezett falusi családoknak 1971-ben 72%-a, 1978-ban pedig 76%-a vásárolt - még ha kis összegért is - könyvet. A különbség azonban jelentősebb, mint ahogy azt e két adat alapján gondolnánk: az évi 500, s főleg az 1000 Ft felett vásárló családok aránya jelentősen megnőtt a hetvenes évek végére. (Ld. 20. táblázat)

20. táblázat

Elmúlt évi könyvvásárlás összege	Családok %-os megoszlása	
	1971	1978
0 Ft	28,1	22,6
1-100 Ft	14,9	10,2
101-200 Ft	16,1	13,6
201-300 Ft	10,6	5,6
301-500 Ft	15,5	13,0
501-1000 Ft	10,8	14,1
1000 Ft felett	4,0	20,9
Összesen:	100,0	100,0

Minden jel szerint a falu megszűnt a könyvvásárlás fehér foltja lenni. Az 1978-as reprezentatív KMK-MKKE vizsgálat ugyan mérsékeltebb arányszámokról tudósít szűkebb körű és emelt szintű 1978-as falusi vizsgálatunk adataihoz képest: e szerint az ország családjainak 70%-a, a községekben élő családoknak pedig 63%-a vásárol egy év leforgása alatt könyvet, de a reprezentatív vizsgálat szintén jelentős fejlődést tapasztalt. Erre a legjobb példa, hogy a falu könyvtől eddig leginkább elzárkózó rétege, a paraszti családok is nyitottak a könyv felé: reprezentatív adatok szerint azoknak a családoknak, amelyeknek családfeje mezőgazdasági fizikai dolgozó volt, 1964-ben 29%-a,* 1978-ban pedig - közel a falusi átlaghoz - már 58%-a vásárolt könyvet. A fejlődés egyelőre azonban inkább csak a családok szintjén mutatkozik. A falusi, sőt paraszti családok már nagyrészt könyvvásárlók, de ez csak azt jelenti, hogy akad - legalább egy - könyvvásárló családtagjuk. A jelek szerint különösen a paraszti családokban a vásárlás még csak kevés családtagra terjed ki, s épp magukra a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúakra a legkevésbé.

* Mándi Péter: i.m., 59. p.

Mi bizonyítja ezt? 1978-ban, a 20 éven felüli lakosság reprezentatív mintájában 52% volt a könyvvásárlók (személyek, nem családok!) aránya; 1978-as falusi vizsgálatunkban pedig (igaz, hogy a tíz éven felüli családtagok közül): 36%. (Ezen belül gyakrabban - kéthavonta átlagosan legalább egy könyvet - vásárol: 24%; ritkábban: 12%.) Ezt a 36%-os adatot kb. reálisan tekinthetjük, mert a kevesebbet vásárló gyerekek jelenlétét a minta emelt szintje ellensúlyozza: az 1978-as reprezentatív KMK-MKKE vizsgálat szerint is a falusi lakosok 38%-a szokott könyvet vásárolni. S tegyük hozzá mindjárt ugyanennek a felmérésnek egyik jellemző adatát: az összes társadalmi réteg közül a legkisebb arányban, mindössze a réteg 29%-ára kiterjedően a mezőgazdasági fizikai dolgozók vásárolnak könyvet. Ma már tehát a paraszti családoknak is nagy hányadába bekerül ugyan a vásárolt könyv, de elsősorban nem paraszti foglalkozású családtagjaik révén.

Visszatérve most már 1971-es és 1978-as falusi vizsgálatunk eredményeihez, csak régóta ismert összefüggések ismételtesére vállalkozhatunk: a könyvvásárló családok aránya és az évi vásárlás Ft-összege egyenes arányban nőtt a család jövedelmével (egyúttal házának, háztartásának civilizációs szintjével), valamint a család könyvolvasási mutatójának emelkedésével. Ebből adódóan a legkevesbé a "tisza" mezőgazdasági foglalkozású és "tisza" inaktív családok, leginkább pedig a szellemi foglalkozású (azon belül is elsősorban a "tisza" értelmiségi) családok vásárolnak. A különböző nagyságrendű községek között viszont - s ez felmérésünk visszatérő tapasztalata volt - tendenciát kirajzoló eltéréseket nem találtunk.

1971-es és 1978-as könyvvásárlási adataink összehasonlításakor (ld. 20. táblázat) a legnagyobb különbséget a magasabb (évi 500 Ft feletti) vásárlások kategóriáiban találtuk - 1978 javára. Felmerül a kérdés: a különböző rétegekhez tartozó családok milyen mértékben vettek részt ebben az - önmagában a könyvárak emelkedésével semmiképpen nem magyarázható - fejlődésben. (Ld. az alábbi összeállítást!)

(Családok %-ában)

Év	Évi 500 Ft felett vásárló családok foglalkozási összetétele			
	"Tiszta" munkás	"Tiszta" paraszti (+ fizikai vegyes)	Alkalmazott (+ egyéb)	Értelmiségi (+ egyéb)
1971	8,2	1,2	17,4	44,0
1978	20,8	26,3	41,3	92,8

Láthatóan minden réteg megtöbbszörözte a magasabb összegű könyvvásárlási kategóriában való részvételi arányát. A fejlődés az értelmiségi családok körében tűnik a legimpozánsabbnak, mert gyakorlatilag teljes egészükben sokat vásárlók lettek. Saját korábbi szintjükhöz viszonyítottan azonban a paraszti családok (a kettős jövedelműekkel együtt!) körében észlelhetjük a legnagyobb előrelépést: 1978-as arányszámuk több mint húszszorosa a - nagyon mérsékelt - 1971-esnek! Tehát a könyvvásárlás terén nemcsak a fehér foltok összeszüküléséről, hanem az egyes rétegek közötti különbségek - lassú és szerény mértékű - csökkenéséről is beszélhetünk.

A családok mintegy 40%-a - amikor a könyvvásárlás terén bekövetkezett változásokra 1978-ban közvetlenül is rákérdeztünk - úgy nyilatkozott, hogy több könyvet vásárolt, mint néhány évvel korábban. Amikor ennek oka felől érdeklődtünk (egy családban többféle indokot is adhattak), a legtöbben (a "többet vásárlók" 38%-a) a gyerekek megnövekedett igényére, (magasabb) iskolába kerülésére stb. hivatkoztak; 27%-uk válaszában szerepelt a megjavult anyagi helyzet; 17%-uk pedig az igény- és érdeklődés-szint (most már inkább a család felnőtt tagjaira vonatkozó) emelkedését is megemlítette.

2. Mit és hol vásárolnak?

A könyvvásárló családokat 1971-ben és 1978-ban egyaránt megkértük: próbáljanak meg visszaemlékezni, hogy az elmúlt év során mely könyveket vásárolták, és hol szerezték be ezeket. (Nem voltunk maximalisták, nem kértük a szerző és a cím pontos megjelölését: ha nem emlékeztek rá, megelégedtünk a műfaj - krimi, útleírás stb. - megjelölésével is.) Természetesen az emlékezet kihagyásaival - ilyen nagy időhatár esetén - így is számolnunk kell. Csak abban bizhatunk, hogy a nagy számok törvénye kiegyenlíti az emlékezet torzításait, illetve, hogy 1971-ben kb. hasonló arányban és irányban történtek torzítások, mint 1978-ban.

1971-ben 5896, 1978-ban - ötödannyi családnál - 1769 olyan vásárolt könyvet regisztráltunk, amelyeknek műfaja és beszerzési helye egyaránt azonosítható volt. Az egy felkeresett családra jutó átlagos kötetszám - egyben illusztrálva a könyvvásárlás felfutásának általános tendenciáját is - 1971-ben 5,9; 1978-ban pedig 9,1 volt.

Nézzük meg először az egy éves vásárolt könyvanyag műfaji megoszlását, egymás mellé állítva az 1971-es és 1978-as adatokat. (Id. 21. táblázat.)

21. táblázat

Az utóbbi egy év során vásárolt könyvek	Az összes mű 1971	%-ában 1978
Szépirodalom (romantika, realizmus, modern együtt)	55,7	50,7
Lektűr (krimi, kalandregény), valamint bestseller	12,4	11,8
Ifjúsági és gyermekirodalom	12,2	15,9
Lexikon, kézikönyv	4,6	5,7
Szakkönyv, tudományos irodalom	5,7	6,1
Ismeretterjesztő irodalom	5,0	6,6
Útleírás, útikönyv	4,4	3,2
Összesen:	100,0	100,0

A falu éves könyvvásárlásának struktúrája áll előttünk főbb vonásokban. A 21. táblázaton jól látható: az 1971-es és az 1978-as vásárlási szerkezet nagyon hasonlít egymásra. A hetvenes évek végére csak a szépirodalmi (értékes) művek részaránya csökkent valamelyest, s ezt a csökkenést nem a lektűr, hanem az ifjúsági irodalom szerény, s az ismeretközlő könyvtípusok (az útleírást kivéve) alig észrevehető növekedése ellensúlyozza. Meglehetősen stabilnak mutatkozik tehát a hetvenes évek vásárlási szerkezete, amelynek 60-65%-át teszi ki a felnőtt szépirodalom (értékes és lektűr együtt); mintegy 15%-át az ifjúsági irodalom, s kb. egyötödét a non fiction.

Ez a stabilitás a IV/1. fejezetben tárgyalt olvasmányszerkezetnek valamivel kevésbé volt sajátja: ott az ifjúsági és az ismeretközlő irodalom hányada a hetvenes évek végére nagyobb mértékben emelkedett. (Vö. a 34. és 37. oldalon található olvasmány-struktúrákat.)

Nézzük meg ezek után, hogy az éves vásárolt könyvanyag milyen forrásból került a vizsgált családokhoz. A vásárlási helyszíneket alapvetően két részre: helybeli (falun belüli) és nem helybeli könyvárusító helyekre osztottuk, s ezeken belül néhány tipikus helyszín elkülönítésére is törekedtünk. A helybeli források közt az "egyéb (nem szak)árusítóhely" megjelölés - mint erről még szó esik - a szövetkezeti boltokat (főleg: vegyesbolt!) jelenti elsősorban. 1971-ben, amikor nagyobb elemszámokkal dolgozhattunk, a nem helybeli források közt külön feltüntetjük a postai rendelést és a könyv-

ügynököt. 1978-ban ezek az "egyéb nem helybeli" források közt szerepelnek. A 22-23. táblázatok arról tudósítanak, hogy az egyes vásárolt könyvtípusok milyen arányban kerültek vásárlójukhoz egyik vagy másik forrásból - 1971-ben és 1978-ban.

A két táblázat összevetéséből adódó első tanulság: mindkét évben a felmért falusi családok éves vásárolt könyvanyagának fele lakhelyen kívül (általában városon) beszerezett könyv volt.

Az egyes könyvtípusok esetében eltérően alakult a helyben és a lakhelyen kívül beszerezett könyvek aránya. Az (értékes) szépirodalom mindkét évben inkább lakhelyen beszerezett könyvnek tűnik, az ifjúsági és gyermekkönyvek szintén; a lektürt és az ismeretközlő irodalmat viszont mindkét évben inkább falujukon kívül vásárolták meg a felkeresett családok. A lakóhelyen kívül vásárolt könyvek aránya - 1971-ben és 1978-ban egyaránt - különösen a kézikönyvek, a szak- és az ismeretterjesztő könyvek (és 1978-ban a lektűr) kategóriájában magas: 65-80%-os.

A 22. és a 23. táblázat alsó "összesen" sorai arról tájékoztatnak, hogy a különböző helyszínek milyen arányban vettek részt az éves vásárolt könyvanyag közvetítésében. A lakóhelyen kívüli helyszínek aránya stabilnak mutatkozik: a (főleg városi) könyvesbolt a hetvenes évek elején és végén egyaránt a vásárolt könyvanyag 30%-át "szállította", a munkahelyi (üzemi) könyvbizományos huszadrészét, a postai rendelés és az ügynök együttesen (egyéb településeken kívüli forrásokkal együtt) pedig 10-15%-át.

A helybeli könyvvásárlási helyszínek között némi aránymódosulást tapasztalunk a helyi könyvesbolt és az egyéb helybeli források (általában: szövetkezeti vegyesbolt) között - az utóbbi javára. Az iskolai könyvtárusítás régebben is alacsony aránya a hetvenes évek végére minimálisra csökkent.⁺

Az egyes könyvtípusok valamint beszerzési helyek alábbi főbb megfeleléseit tapasztaljuk:

- az (értékes) szépirodalom és az ifjúsági irodalom a legnagyobb arányszámot a falusi (nem könyves) szövetkezeti boltok kategóriájában éri el;
- a lektűr—bestseller irodalom legfőbb beszerzési helyének - talán kissé

⁺ Az 1978-ban felkeresett 14 községben 2 könyvesbolt, 9 vegyesbolt, 2 iparcikkbolt, 2 szövetkezeti áruház, 2 pavilon, 2 papírbolt és 1-1 ruhás- és kultúrcikkbolt, valamint 1-1 takarékszövetkezet, posta és vasúti állomás árult könyvet, és 3 általános iskolában is lehetett könyvet kapni.

(A vásárolt könyvanyag %-os megoszlása)

Az utóbbi egy év alatt vásárolt könyvek (1971)	Iskola	Helybeli Könyv- ves- bolt	Egyéb (nem szakárú- sitóhely)*	Össze- sen	Könyv- ves- bolt	Nem Munka- helyi bizomá- nyos	Nem helybeli Ügy- nök	Postán rendel	Egyéb	Össze- sen	Mind- ösze- sen
Szépirodalom (romantika, realizmus, modern együtt)	4,8	20,2	32,3	57,3	22,4	4,4	9,1	6,5	0,3	42,7	100,0
Lektűr (krimi, kalandre- gény) valamint best- seller	2,5	15,1	26,8	44,4	42,6	2,2	5,5	4,1	1,2	55,6	100,0
Íjűsági és gyermek- irodalom	1,5	20,0	33,4	54,9	30,6	8,0	3,2	1,1	2,2	45,1	100,0
Lexikon, kézikönyv	3,7	14,1	15,2	33,0	32,3	4,5	19,3	10,5	0,4	67,0	100,0
Szakkönyvek, tudomá- nyos irodalom	0,6	15,1	12,8	28,5	48,7	9,2	4,7	5,6	3,3	71,4	100,0
Ismeretterjesztő iro- dalom	1,0	7,4	11,4	19,8	53,4	3,7	14,4	8,7	-	80,2	100,0
Uttleírás, útikönyv	7,5	6,3	23,8	37,6	46,0	1,6	4,0	10,0	0,8	62,4	100,0
Összesen:	3,7	17,7	28,4	49,8	30,5	4,7	8,2	6,0	0,8	50,2	100,0

* Elsősorban: szövetkezeti (vegyes) bolt.

23. táblázat

(A vásárolt könyvanyag %-os megoszlása)

Az utóbbi egy év alatt vásárolt könyvek (1978)	Iskola	Helybeli Köny- ves- bolt	Egyéb (nem szakár- sitóhely)*	Össze- sen	Nem Köny- ves- bolt	helybeli Munka- helyi bizomá- nyos	Egyéb ***	Össze- sen	Mind- össze- sen
Szépirodalom (romantika, realizmus, modern együtt)	0,8	6,2	50,3	57,3	21,2	6,5	15,0	42,7	100,0
Lektűr (krimi, kalandre- gény) valamint bestseller	-	3,1	25,9	29,0	60,3	6,2	4,5	71,0	100,0
Íjúsági és gyermek- irodalom	1,7	27,6	36,2	65,5	23,7	2,2	8,6	34,5	100,0
Lexikon, kézikönyv	-	10,6	18,8	29,4	38,9	12,9	18,8	70,6	100,0
Szakkönyvek, tudomá- nyos irodalom	-	5,9	30,3	36,2	40,3	5,9	17,6	63,8	100,0
Ismeretterjesztő iro- dalom	0,9	3,6	29,6	34,1	42,8	11,7	11,4	65,9	100,0
Utleírás, útikönyv	-	11,3	33,9	45,2	45,3	5,7	3,8	54,8	100,0
Összesen:	0,7	10,3	39,5	50,5	30,7	6,4	12,4	49,5	100,0

* Elsősorban: szövetkezeti (vegyes) bolt.

*** Újnyók és postai rendelés is.

meglepő módon - a városi könyvesbolt bizonyult,⁺ de ugyanez mondható el a kézikönyvekről és az ismeretközlő irodalom különböző műfajairól is.⁺⁺

Ezek a tendenciák is mindkét évben - tehát a hetvenes évek elején és végén - egyaránt érvényesülnek, mégha a konkrét arányszámok tekintetében jelentős eltérések is adódnak.

A lakóhelyi és a lakóhelyen kívüli könyvvásárlás kérdésével nemcsak a vásárolt könyvek, hanem a vásárlók nézőpontjából is foglalkoztunk. A 24. táblázat azt mutatja be, hogy a könyvvásárló családok milyen mértékben szorítkoznak csak egyik vagy csak másik helyszínre, illetve mennyiben élnek mindkét helyszín lehetőségével. Az adatokból az tűnik ki, hogy a hetvenes évek végén a vásárló családok 54%-a szokott falujában (is), s több mint négyötöde azon kívül (is) könyvet venni.

24. táblázat

Vásárlási helyszín	Könyvvásárló családok %-os megoszlása	
	1971	1978
Csak lakóhelyen szoktak könyvet vásárolni	24,7	17,7
Csak lakóhelyen kívül	39,7	46,3
Helyben és lakóhelyen kívül egyaránt	35,6	36,0
Összesen:	100,0	100,0

Ami a változásokat illeti: ezek iránya nem a két szintér szintézise, hanem (minden bizonnyal a megnövekedett kereslet is közrejátszott ebben) a falusi színhelyeknek a falun kívüli vásárlási helyszínekkel való felcserélése felé mutat.

Nézzük meg tüzetesebben ezt a folyamatot, nevezetesen azt, hogy ugyanazon családok 1971-ben tapasztalt, a vásárlási helyszíneket illető magatartása milyen irányban változott (illetve változott-e egyáltalán) a hetve-

⁺ Talán nem is olyan meglepő, ha belegondolunk: olyan könyvekről van szó, amelyeket az emberek nagyon kedvelnek, s amelyeknek - ha a helyi kínálat nem megfelelő - hajlandók utána is menni.

⁺⁺ A szórakoztató irodalom és az ismeretközlő könyvek esetében egyaránt elmondható, hogy a jelek szerint a jelenlegi elosztási gyakorlat e könyvtípusokból falun túl szűkös választékot nyújt.

nes évek végére. (Tehát most nem általában az 1971-es minta eredményeit vetjük össze az 1978-assal, hanem ugyanazon családok 1971-es és 1978-as magatartását!)

1971	1978	
Csak lakóhelyen vásárló családok (= 100%)	csak lakóhelyen	24%
	csak lakóhelyen kívül	24%
	mindkét helyen	52%
Csak lakóhelyen kívül vásárló családok (= 100%)	csak lakóhelyen	4%
	csak lakóhelyen kívül	66%
	mindkét helyen	30%
Mindkét helyen vásárló családok (= 100%)	csak lakóhelyen	10%
	csak lakóhelyen kívül	48%
	mindkét helyen	42%

Azoknak a családoknak, amelyek 1971-ben csak falujukban vettek könyvet, csak negyedrészüik maradt meg ennél a szokásnál, több mint fele-részüik "kétlaki" vásárló lett.

A lakóhelyen egyáltalán nem vásárló családok kétharmada később is megőrizte ezt a tulajdonságát, mintegy 30%-uk azonban elkezdett falujában is könyvet vásárolni.

Végül azoknak a családoknak, amelyek már a hetvenes évek elején "kétlaki" vásárlók voltak, mintegy fele búcsút mondott a lakóhelyi könyvtársítói helyeknek.

Az itt is, ott is vásárlók aránya az értelmiségi, majd az alkalmazotti családok között volt a legmagasabb (az értelmiségi családoknak majd 50%-ára terjedt ki ez a szokás), és a paraszti (valamint az inaktív) családokban a legalacsonyabb. Az utóbbi családok elégedtek meg leginkább a helybeli vásárlási helyszínek kizárólagos használatával.

Mint az előző fejezetben már említettük, a hetvenes évek végén a tíz éven felüli megkérdezettek 36%-a bizonyult könyvvásárlónak. A vásárlóknak csaknem fele (46%-a) szokott falujában, háromnegyed része faluján kívüli könyvet venni. (Tehát mintegy ötödrészüik mindkét helyen vásárol.) A 25. táblázat összeállítása arról tájékoztat, hogy 1978-ban a tíz éven felüli falusi lakosok, s azon belül a könyvvásárlók mekkora hányada szokta

az egyes konkrét (lakóhelyi és lakóhelyen kívüli) könyvárúsító helyek, illetve lehetőségek szolgáltatását igénybe venni.

A 25. táblázat tanúsága szerint a falusi könyvvásárlók körében a városi könyvesbolt a legnépszerűbb könyvvásárlási helyszín, s csak ezt követi a helyi szövetkezeti (nem könyves!) boltok valamelyike.

25. táblázat

Könyvárúsító helyek	Tíz éven felüli családtagok %-a	Könyvvásárlók %-a*
Valamelyik helyi (szövetkezeti) üzlet	7,6	21,0
Helyi könyvesbolt	4,5	16,6
Iskolai könyvbizományos	0,9	2,5
"Háztól-házig" árusítás	0,6	1,7
Helyi postahivatal	0,3	0,8
Helyi könyvtár	0,3	0,8
Kossuth Kiadó bizományosa	0,3	0,8
Egyéb helyi forrás	2,4	6,7
Városi könyvesbolt	22,1	61,3
Városi utcai árus (újság- árus, pavilon)	3,1	8,4
Városi munkahelyi könyv- bizományos	2,9	7,7
Más község könyvesboltja	2,8	7,6
Más község könyvbizományosa, munkahelyi könyvterjesztője	2,3	6,3
Egyéb lakhelyen kívüli forrás	1,8	5,0
Könyvügynök	3,0	8,3

* Mivel egy vásárló több vásárlási helyszínt is említhetett, az adatok összege több, mint 100%.

A fentiek kiegészítéséül még elmondjuk, hogy a falusi családoknak – 1971-ben és 1978-ban egyaránt – 18%-a mondta, hogy szokott postán könyvet rendelni (főleg az értelmiségi és az alkalmazotti, s legkevésbé a paraszti családok).

E fejezet fő tanulsága, hogy a vizsgált hét esztendő alatt meglehetősen stabilnak bizonyult a helyi és a lakóhelyen kívüli beszerzés közötti funkciómegosztás. A könyvek fele-felét vásárolták ugyanis a községben és a lakóhelyen kívül (ld. 22. és 23. táblázat). A hetvenes évek végére jelentősen megnőtt a vásárolt könyvek mennyisége, és többen látogatják a lakóhelyen kívüli boltokat (24. táblázat). Ez a stabilitás nyilván annak köszönhető, hogy mind a helyi, mind a községen kívüli könyvhálózat, illetve könyvkinálat nagyot javult ebben az időszakban. E funkciómegosztás a jövőben is jellemezni fogja a falun élők könyvvél való ellátását, mivel ez a kínálat és az egyre igényesebbé váló kereslet természetéből következik.

VII. CSALÁDI KÖNYVGYŰJTEMÉNYEK

1. A házikönyvtárak nagysága

A fokozott könyvvásárlás természetes következménye: a szépen gyarapodó házi könyvgyűjtemények. (Ld. 26. táblázat.)

26. táblázat

Házikönyvtár nagyságrendje (kötet)	Családok %-os megoszlása	
	1971	1978
Nincs könyv	11,6	6,2
1-20	17,8	8,5
21-50	20,8	19,8
51-100	17,9	15,8
101-200	15,2	18,1
201-500	11,9	24,8
500 kötet felett	4,8	6,8
Összesen:	100,0	100,0

A hetvenes évek során a könyv nélküli és a csak néhány kötettel rendelkező családok aránya csökkent, a nagyobb (főleg a 200 kötet feletti) házikönyvtárak aránya pedig szemmel láthatóan növekedett.

A 26. táblázat csak néhány év változását szemlélteti, a gyarapodást a tágabb időhatárok közt mozgó országos reprezentatív adatok még kife-

jezőbben tükrözik. 1964-ben a magyar családok 68%-a rendelkezett házi könyvgyűjteménnyel, 1978-ban pedig 86%-a. Az átlagos kötetszám - ugyan-ezen idő alatt - 58 kötetről 167-re emelkedett. Hozzátehetjük, hogy az országos vizsgálatok a falusi családoknak 1964-ben mintegy 62%-ában, 1978-ban pedig 79 %-ában találtak könyvet.*

A mi falusi mintáink emelt szintje ismét megmutatkozik: a könyvvel rendelkező családok aránya (ld. 26. táblázat) nemcsak a falusi, hanem az országos reprezentatív adatoknál is kedvezőbb. Arra azonban a mi adataink is alkalmasak, hogy bővebben adják a falut sem elkerülő fejlődési folyamatot.

A különböző foglalkozási összetételű családok körében a 200 kötetnél nagyobb házikönyvtárak aránya az alábbiak szerint változott:

Év	(Családok %-a)			
	A 200 kötetnél nagyobb házikönyvtárral rendelkező családok foglalkozási összetétele			
	"Tiszta" munkás	"Tiszta" paraszti (+ fizikai vegyes)	Alkalmazott (+ egyéb)	Értelmiség (+ egyéb)
1971	7,4	0,6	16,1	53,6
1978	19,5	15,8	41,3	78,6

A házikönyvtárak gyarapodása is a már jól ismert képlet szerint alakult: a hetvenes évek elején érvényes hierarchia az egyes rétegek között a hetvenes évek végén is fennáll, de minden rétegben jelentős ütemű fejlődés figyelhető meg. Ennek eredményeképpen leginkább azok a családok haladták meg eredeti (nagyon alacsony) szintjüket, amelyek mezőgazdasági fizikai (és ezt kiegészítően esetleg nem mezőgazdasági fizikai) foglalkozású keresőkből álltak.

Nagyobb elemszámú 1971-es felmérésünk során kiszámítottuk a külön-

* Az 1964-es adatokat ld.: Mándi Péter: Könyv olvasás és könyvvásárlás Magyarországon. Bp. 1965. KTK. XIV/1. táblázat (Függelék). Az 1978-as reprezentatív adatokat pedig - most és a következőkben - a jelenleg kiértékelés alatt álló KMK-MKKE vizsgálat adatbázisából merítjük. Ez utóbbi felmérés egyik fő célkitűzése épp a házikönyvtárak (állományának és használatának) feltérképezése volt, a falusi családok házi könyvgyűjteményeiről is e vizsgálat kutatási jelentése fog részletes információkkal szolgálni.

böző réteghez tartozó családok házikönyvtárainak átlagos kötetszámát is. Itt a rétegbesorolást nem a család foglalkozási összetétele, hanem a szokásosabb módon: a családfő foglalkozása szerint végeztük el. Ezek a kötetszámok is természetesen magasabbak a reprezentatív falusi átlagnál (általában az 1978-as országos mutatókhoz állnak közel), de az egyes rétegek közötti különbségekről megbízható információkkal szolgálnak. (Id. 27. táblázat.)

27. táblázat - A házikönyvtár átlagos kötetszáma (1971)

A családfő foglalkozása	Az egész réteg átlaga (kötet)	A könyvvvel rendel- kező családok átlaga (kötet)
Nem mezőgazdasági fizikai	89	99
Mezőgazdasági (szak)munkás	51	59
Paraszt	36	48
Alkalmazott	176	178
Értelmiségi, vezető	359	360
Nyugdíjas, járadékos	113	142

2. Ismeretközlő művek és könyvsorozatok a házikönyvtárakban

A 28. táblázat a nagyobb elemszámú 1971-es felmérés alapján az ismeretközlő könyveknek a házikönyvtárakon belüli százalékos arányát, valamint átlagos kötetszámát mutatja be, szintén a családfők foglalkozása szerinti bontásban.

A 27. és 28. táblázat egybevetése alapján levonható a következők: minél nagyobb egy házikönyvtár, általában annál nagyobb hányadát teszik ki a nem szépirodalmi könyvek.

Ismeretes a könyvsorozatok népszerűsége. Többféle funkciót is betölthetnek. A sorozatok vásárlásában kifejeződik például a teljességre törekvés vágya: összegyűjteni egy író életművét, a magyar vagy világirodalom legjelesebb alkotásait stb. A sorozat orientálhatja az adott érdeklődésű olvasót: ha bizonyos típusú könyveket kedvel, garanciát kap arra, hogy ezt az érdeklődést különösebb keresgélés nélkül, folyamatosan kielégítheti. Betöltheti a könyvgyűjtő számára ama bizonyos kályha szerepét, ahonnan el-

indulhat könyvbeszerzései során. Mindamellett a sorozat természetesen szapor, ugyanakkor kulturált szabadisz is lehet. Sajnos vizsgálati apparátusunk nem tette lehetővé e funkciók elkülönítését, amikor a falusi házikönyvtárakban fellelhető könyvsorozatokat regisztráltuk. Azt viszont tudjuk, hogy falun a házikönyvtár nagyságrendjének növekedésével általában nő a sorozatok gyűjtésének esélye és a birtokolt sorozatok száma is. A tendencia azonban nem teljesen egyenes vonalú: sorozattal nem a legnagyobb (500 kötet feletti), hanem a közepes nagyságrendű (201-500 kötetes) házikönyvtárakban találkoztunk a legnagyobb arányban (73, illetve 80%-ukban).

28. táblázat - Ismeretközlő művek a házikönyvtárban

A család fő foglalkozása

Az ismeretközlő könyvek összkötetszámon belüli %-os aránya átlagos kötettszáma

Nem mezőgazdasági fizikai	12,0	11
Mezőgazdasági (szak)munkás	12,6	6
Paraszt	7,3	3
Alkalmazott	15,8	28
Értelmiségi, vezető	19,1	69
Nyugdíjas, járulékos	13,1	15

1971-ben a felkeresett falusi családok 34%-ának tulajdonában találunk könyvsorozatot; 1978-ban ez az arányszám kerekén 50%-ra emelkedett. A könyvsorozatok tehát nemcsak népszerűek, hanem népszerűségük - falun mindenesetre - növekvőben van.

A legnépszerűbb sorozatokkal - 1971-ben és 1978-ban - a 29-30. táblázatok ismertetnek meg.

29. táblázat

A legnépszerűbb birtokolt könyvsorozatok (1971)	Az összes megkér- dezett család %-ában	A sorozattal ren- delkező családok %-ában
1. A világirodalom remekei	17,6	51,3
2. Jókai sorozat	10,9	31,8
3. Mikszáth sorozat	3,1	9,0
4. Milliók könyve	2,7	7,9
5. Aranykönyvtár	2,3	6,7
6. Olcsó könyvtár	2,1	6,1
7. Delfin sorozat	1,9	5,5
8. Világjárók	1,4	4,1
9. Az Én Könyvtáram	1,4	4,1
10. Albatrosz	1,2	3,5

A 30. táblázat már a szűkebb méretű 1978-as vizsgálat népszerűségi sorát mutatja be.

30. táblázat

A legnépszerűbb birtokolt könyvsorozatok (1978)	Az összes megkér- dezett család %-ában	A sorozattal ren- delkező családok %-ában
1. A világirodalom remekei	25,4	51,1
2. Jókai sorozat	11,3	22,7
3. Delfin sorozat	5,6	11,4
4. Képes történelem	3,9	7,9
5. Mikszáth sorozat	3,9	7,9
6. Panoráma útikönyvek	3,4	6,7
7. Aranykönyvtár	2,8	5,7
8. Uránia	2,8	5,7
9. Albatrosz	2,3	4,5
10. Móricz sorozat	2,3	4,5

Vitathatatlanul "A világirodalom remekei" hosszú idő óta a legnépszerűbb vásárolt sorozat - s az 1978-as országos reprezentatív felmérés megfelelő adatainak ismeretében hozzátehetjük: nemcsak falvainkban.

Tanulságos adalékként megemlítjük, hogy az a 176 család, amelyik 1971-es vizsgálatunkban 3 sorozattal rendelkezett, a következő módokon jutott hozzá:

- helyi (könyves)bolt, bizományos	44,3%
- lakhelyén kívüli könyvesbolt	30,1%
- lakhelyén kívüli (munkahelyi) bizományos	13,1%
- postán rendelte, ill. ügynöktől	10,2%
- egyéb módon	2,3%

Összesen:

100,0%

Országos Széchényi Könyvtár

VIII. KÖNYVTÁRI TAGSÁG

1. Könyvtári tagság - könyvgyűjtés

Felmérési adatok visszatérően bizonyítják, hogy a könyvtárhasználat és a könyvvásárlás alapján véve egymást támogató, párhuzamos jelenségek.⁺ 1971-es falusi vizsgálatunk hasonló tendenciát észlelt. A könyvet egy év alatt

0 Ft-ért vásárló családok	38 %-ában,
1-200 Ft-ért vásárló családok	62 %-ában,
201-500 Ft-ért vásárló családok	73 %-ában,
500 Ft felett vásárló családok	81 %-ában

találtunk legalább egy könyvtári tagot. (Átlag: 61%.)

A családi könyvvásárlás és könyvtárhasználat mértéke olyan formában is összefügg, hogy a könyvet nem vásárló, vagy nagyon alacsony összegért (évi 100 Ft alatt) vásárló családok között azok a családok voltak találhatók a legnagyobb arányban, amelyek egyáltalán nem, vagy csak a fiatal generációkkal képviseltették magukat a könyvtárakban, a könyvvásárlási összeg növekedésével (különösen 500 Ft felett) a családon belül pedig egyre szélesebb körűvé vált a könyvtári tagság.

Könyvtárhasználat és könyvvásárlás tehát falun is olyan szorosan együttjáró jelenségek, amelyek nem annyira helyettesítik, mint inkább - az

⁺ Ld. pl. Mándi Péter: Könyvolvasás és könyvvásárlás Magyarországon, i.m., 50-51. p. és XIII/1. táblázat.

olvasás iránti fokozottabb igénytől ösztönözve⁺ - szervesen kiegészítik egymást. Érvényesül azonban - csak jóval szerényebb keretek között - a helyettesítő funkció is, amikor egyik olvasmánybeszerzési mód "kiszorítja" a másikat: az évi 500 Ft felett vásárló családoknak mintegy egyötöde semmilyen kapcsolatot sem tartott fenn a könyvtárakkal, s a könyvtárban teljes egészében, illetve 18 évesnél idősebb generációval (is) képviselt családok kb. egynegyede alig, vagy egyáltalán nem vett könyvet a kérdezést megelőző évben.

A fenti képet egészíti ki az az információk, hogy a könyvtárral szorosabb kapcsolatban levő családok nemcsak többet, hanem több helyről is vásárolnak: szükség esetén falun kívülre is inkább utánamennek a kívánt könyvnek. (Ez a magatartás elsősorban a legtöbbet olvasó, és ezzel együtt a könyvtár iránt leginkább érdeklődő családok körében volt észlelhető.) A könyvbeszerzés szélesebb spektrumának pozitív kulturális tartalma tehát a könyvvásárlási helyek s a könyvbeszerzési módok (vásárlás, könyvtári kölcsönzés) többretű megválasztásában egyaránt érvényesül.

A család könyvtárhasználatának mértéke a házi könyvgyűjtemények nagyságával is összefügg. Így például a könyvtári szolgáltatásokat teljesen mellőző családoknak 23%-ában, a teljes egészükben (minden hét éven felüli családtagjukra kiterjedően) könyvtárhasználó családoknak csak 3%-ában nem találtunk otthon könyvet; 500 kötetet meghaladó házikönyvtárral az előbbieknél 3, az utóbbiaknak viszont 11,5%-a rendelkezett. Tapasztalataink szerint - erős leegyszerősítéssel - a könyvtárba nem járó falusi családokra a házikönyvtár hiánya; azokra a családokra, ahol legfeljebb 14 éves könyvtártag volt csak található, az 1-20 kötetes; ahol csak 18 év alatti könyvtártag volt, a 21-100 kötetes; ahol a könyvtártagság, bár nem volt általános, de kiterjedt a 18 évesnél idősebb korosztályokra is, a 101-500 kötetes, s végül a teljes egészében könyvtártag családokra a 201-500 és az 500 kötetnél nagyobb házikönyvtár volt a legsajátábban jellemző. Minél általánosabb tehát a falusi családban a könyvtártagság, tendenciaszerűen annál nagyobb a házikönyvtár, illetve minél több könyv van a házikönyvtárban, a család tagjai annál kevésbé érzik nélkülözhetőnek a közkönyvtárak szolgáltatásait. Az inspiratív hatás kölcsönös, s ha vannak is példák

⁺ Mind a könyvtári tagság, mind pedig a könyvvásárlás mértéke köztudottan - és a mi felmérési eredményeink szerint is - együtt nő az olvasás gyakoriságával.

arra, hogy egyik vagy másik típusú aktívan használt könyvgyűjtemény kizárólagos szerepet játszik, tipikus esetben egybeesik a házi- és a közkönyvtár igénylése és egybeesik hiányuk is: az egy kötettel sem rendelkező családok több mint háromnegyedében könyvtári tagot sem találtunk.

Egyik fajta könyvgyűjtemény sem tudja igazán a másikat helyettesíteni: az olvasáskultúra fejlett szintje - a gyakori olvasással, a nivós olvasmányválasztással és a könyvvásárló magatartással együtt - mindkettő használatát feltételezi.

2. A könyvtárral való kapcsolat alakulása

Az 1971-es vizsgálatba bevont 3177 tíz éven felüli lakos közül 940 - 30% - volt tagja valamilyen könyvtárnak. Ez az arányszám - a nem szorosán reprezentatív mintavétel következtében - ismét valamivel kedvezőbb lehet a valóságnál.*

Az összes könyvtárat a látogatott könyvtárak típusai szerint 1971-ben az alábbiak szerint oszlott meg:

Csak egy könyvtárnak volt tagja, mégpedig Községi köz- Iskolai Munkahelyi Városi művelődési meyei országos	Több könyvtárnak volt tagja	Összes könyvtáratag
89,6	2,9	3,2
2,5	1,8	100%

Látható, hogy a könyvtárhasználók kilenctizede kizárólag a községi közművelődési könyvtárakat látogatja, a párhuzamos könyvtárhasználat minimális mértékű.

1978-ban, szűkebb körű megismételt vizsgálatunk során a könyvtári tagoknak valamivel alacsonyabb: 26,3%-os arányát mértük, ami valamennyi

* Az 1964-es országos reprezentatív felmérés a községekben, nagyságrendjüktől függően, 13,5-21,4%-os könyvtártagsági arányt állapított meg. (Ld. Mándi Péter: Könyvolvasás és könyvvásárlás Magyarországon, i.m., XIII/1. táblázat.) Ezek az arányszámok azonban csak a 15 éves vagy idősebb lakosságra vonatkoznak, míg a mi vizsgálatunk az aktív könyvtárhasználó 10-14 évesekre is kiterjedt.

vel szintén meghaladhatja az (ugyancsak 1978-ban tapasztalt) országos és falusi átlagot.⁺

A könyvtárhoz való (múlt- és jelenbeli) viszony tekintetében az 1978-as, tíz éven felüli falusi megkérdezettek az alábbiak szerint tagolódtak:

- soha nem volt könyvtártag	59,8%
- volt, de már nem az	13,9%
- most is tag - egy könyvtárban	24,2%
- most is tag - több könyvtárban	2,1%
Összesen:	100,0 %

Országos átlagban a hetvenes évek végén a könyvtárral soha kapcsolatban nem álló népesség aránya a falusi helyszíni vizsgálat adatánál alacsonyabb (mintegy 50%-os), a lemorzsolódóké viszont magasabb (kb. 30%-os) volt, tehát a vizsgálat is megerősíti azt a korábbi megállapításunkat, mely szerint falun az emberek nehezebben kerülnek kapcsolatba a könyvtárakkal, de ha már a kapcsolatfelvétel megtörtént, nehezebben válnak meg tőle.⁺⁺

A tíz éven felüli családtagok egyes foglalkozási rétegeiben a 31. táblázat kimutatása szerint alakult - 1971-ben és 1978-ban - a könyvtári tagok aránya.

1971-ben és 1978-ban egyaránt az értelmiségiek és a tanulók között mértük a legmagasabb, és a mezőgazdasági fizikai dolgozó (1971-ben: paraszti) rétegben a legalacsonyabb tagsági hányadokat. A két évszám közötti változások az országos modell szerint alakultak: az értelmiség növelte, a mezőgazdasági fizikai réteg csökkentette könyvtárhasználói arányát, vagyis a korábban is fennálló különbségek ezen a téren növekedtek.⁺⁺⁺

⁺ Az 1978-as reprezentatív KMK-MKKE vizsgálat - húsz éven felüli népesség körében! - a könyvtári tagok arányát országos átlagban 19, a községekben mintegy 15%-osnak találta. Id.: Gereben Ferenc: Könyvtári tagság és lemorzsolódás. Könyvtáros, 1981/1. sz. 30-31. p.

⁺⁺ Ua., 32. p.

⁺⁺⁺ Az olló két szárának szétnyílását országosan az iskolai végzettség, valamint a város és falu viszonylatában is tapasztaltuk. Ua., 30-31. p.

31. táblázat

Foglalkozási kategóriák (100% = minden esetben az egy-egy kategóriába tartozó összes család- tag száma)	Könyvtári tagok %-os aránya	
	1971	1978
Munkás (nem mezőgazdasági)	17,1	16,3
Mezőgazdasági munkás	19,1	5,9*
Paraszt	7,3	
Alkalmazott (adminisztratív dolgozó)	34,9	28,1
Értelmiségi és vezető	54,4	72,8
Tanuló	63,7	60,2
Nyugdíjas	23,2	17,1
Háztartásbeli, egyéb eltartott	16,0	14,9

* Az 1978-as adat együttesen vonatkozik a két mezőgazdasági fizikai rétegre.

1971-ben és 1978-ban egyaránt a felkeresett családok mintegy 62%-ában találtunk legalább egy könyvtári tagot. (Részletesebben ld. 32. táblázat.)

32. táblázat

Könyvtártagság a családban	Családok %-os megoszlása	
	1971	1978
A családban nincs könyvtártag	38,7	38,2
A családban csak 18 éven aluli könyvtártag van	19,8	29,7
A családban van legalább egy 18 éven felüli családtag, aki könyvtári tag	41,5	32,1
Osszesen:	100,0	100,0

Látható, hogy bár 1971-es és 1978-as mintánkban a családoknak ugyanakkora hányada tartott kapcsolatot a könyvtárakkal, a hetvenes évek végére érezhetően cökkent a 18 éven felüli könyvtártaggal rendelkező csa-

ládok aránya. A családok tekintetében megismétlődött korábbi tapasztalatunk: a könyvtáraktól való teljes tartózkodás, mindkét évben, leginkább a teljes egészében fizikai (főleg mezőgazdasági) foglalkozású, valamint az inaktív összetételű családokat, legkevésbé pedig a tisztán értelmiségi családokat jellemezte. Általában ezek a családok bizonyultak a lepasszívabbaknak (fizikai), illetve legaktívabbaknak (értelmiségi) a felnőtt családtagokra kiterjedő könyvtárhasználat terén is. A csak fiatalabb (18 éven aluli) generációkra kiterjedő könyvtári tagság kategóriáiban szintén a "tisztá" fizikai családok jártak az élen.

Nézzük meg részletesebben a 32. táblázat által már jelzett változási folyamatot, most már ugyanazon családok könyvtárakkal való kapcsolatának 1971-es és 1978-as állapotának egybevetésével. Az alábbi összeállítás azt a többször alkalmazott módszert követi, amely az egyes hetvenes évek elején tapasztalt magatartásformák fejlődési irányait mutatja be.

<u>1971</u>	<u>1978</u>	
Családok, ahol senki sem könyvtárlátogató (= 100%)	Senki sem könyvtárlátogató	49%
	Csak 18 éven aluli könyvtárlátogató van	27%
	Van 18 éven felüli könyvtárlátogató (is)	24%
A családban csak 18 éven aluli könyvtárlátogató van (= 100%)	Senki sem könyvtárlátogató	30%
	Csak 18 éven aluli könyvtárlátogató van	47%
	Van 18 éven felüli könyvtárlátogató (is)	23%
A családban van legalább egy 18 éven felüli könyvtárlátogató (is) (= 100%)	Senki sem könyvtárlátogató	35%
	Csak 18 éven aluli könyvtárlátogató van	17%
	Van 18 éven felüli könyvtárlátogató (is)	48%

Az összeállítás tanúsága szerint a családok 1971-es könyvtárral kapcsolatos mindhárom magatartásformája felerészben őrződött meg, a családok másik fele valamilyen irányban elmozdult eredeti kategóriájából.

A könyvtáraktól - 1971-ben - teljesen tartózkodó családoknak csak-

nem egynegyede a hetvenes évek végére közeli (a felnőtt családtagokra is kiterjedő) kapcsolatot épített ki az olvasáskultúra alapintézményével; a könyvtárba eredetileg csak gyerekeiket "delegáló" családoknak alig egynegyede lépett át a 3. kategóriába. (Pedig itt annak az esélye is fennállt, hogy a könyvtárhasználó fiatal egyszerűen "beleöregedett" a felnőtt könyvtárhasználók soraiba.) Jellemzőbb volt a visszaesés (vagyis hogy a fiatalok is kimaradtak a könyvtárból): e családok 30%-a a hetvenes évek végén már egyetlen könyvtárral sem rendelkezett. Végül azok a családok, amelyek a legszelesebb körű kapcsolatot tartották fenn a könyvtárakkal a hetvenes évek elején, a hetvenes évek végére meglehetősen nagy arányban (35%-ukat jellemzően) teljesen elszakították, 17%-os arányban pedig megvékonyították ezt a szálát.

IX. ÖSSZEFOGLALÁS HELYETT

Az alábbiakban nem kívánjuk megismételni dolgozatunk valamennyi fontosnak tartott mozzanatát, csupán az általunk leglényegesebbnek tartott változási tendenciák összefoglalására szorítokozunk.

A hetvenes évek elején végzett, és a hetvenes évek végén szűkebb körben megismételt vizsgálatunk (figyelembe véve más, a hatvanas évek első feléből származó felmérési tapasztalatokat is) úgy találta, hogy az utóbbi egy-másfél évtized során a falusi lakosok életkörülményeiben, valamint olvasási és könyvbeszerzési szokásaiban jól érzékelhető, több esetben kifejezetten jelentős változások mentek végbe:

- Nagy mértékben javultak a jövedelmi viszonyok, a lakáskörülmények urbanizációs szintje, a háztartások felszereltsége.
- A napilapok iránti érdeklődés valamelyest csökkent, de emelkedett a (képes) hetilapok népszerűsége.
- Főleg a hatvanas évek első feléhez, de a hetvenes évek elejéhez képest is, valamelyest csökkent a könyv olvasók aránya és a könyv-olvasás gyakorisága, mégpedig úgy, hogy a könyvvel korábban is szorosabb kapcsolatot tartó rétegek egy része megerősítette, a többi réteg (elsősorban a korábban is csak keveset olvasók) meglazította a könyvhöz fűződő kapcsolatát.
- Az olvasói érdeklődés iránya falun is jelentős változásokon ment keresztül. A hatvanas évek második felében a régi (klasszikus) szépirodalom népszerűsége jelentősen csökkent, és a jelen, illetve a közelmúlt irodalmának (elsősorban a szórakoztató jellegű, illetve kevésbé értékes műveknek) az olvasottsága megnövekedett. A hetvenes

évek során az így létrejött olvasmánystruktúra stabilizálódott, de az ismeretközlő irodalom iránti fokozódó érdeklődés jelei is megmutatkoztak.

- A hetvenes évek során falun a könyvtárakhoz fűződő kapcsolat is valamelyest lazult, ez részint a tagok arányának kisebb mérvű, és a felnőtt könyvtártaggal is rendelkező családok arányának jelentősebb csökkenésében jelentkezett. A könyvtárhasználat terén (akárcsak a könyvolvasás vonatkozásában) az egyes rétegek közt fennálló korábbi különbségek inkább növekedtek, mint csökkentek.
- A könyvvásárlás—könyvgyűjtés terén épp ellenkező előjelű tendenciák észlelhetők. A falu megszűnt a könyvvásárlás fehér foltja lenni. Az olvasmányok beszerzése során megnőtt a vásárolt könyvek aránya, és nőtt a vásárló családok hányada, s még inkább a vásárlások Ft-összege is. A fejlődés eredményeképpen nemcsak a fehér foltok összehúzóulását, hanem (a családok szintjén) az egyes rétegek közötti különbségek szerény mértékű csökkenését is tapasztalhattuk.
- A könyvvásárlás színhelyei vonatkozásában a változás legfőbb irányának a falusi helyszíneknek a falun kívüli vásárlási lehetőségekkel való felcserélése mutatkozott. Az olvasáskultúra magasabb szintjén álló rétegek körében észleltük leginkább a helyi és a falun kívüli vásárlási források funkcionális együttélését, vagyis együttes használatát; az olvasáskultúra alsóbb szintjein pedig a helyi források kizárólagos használata volt jellemző. A nem lakóhelyen vásárolt könyvek aránya különösen az ismeretközlő, valamint a népszerű szórakoztató irodalom műfajaiban volt magas.
- A felfokozott könyvvásárlás eredményeképpen minden rétegben jelentősen gyarapodtak a házikönyvtárak, s e téren is csökkenőben vannak az egyes rétegek között még ma is tapasztalható jelentős különbségek. A könyvgyűjtés és a könyvtárhasználat változatlanul szorosan együttjáró jelenségeknek bizonyultak: sokkal inkább kiegészítik, mint helyettesítik egymást.

Minden összevéve a dolgozatunk I. fejezetének végén feltett kérdést, nevezetesen hogy a falu javuló életfeltételei közepette hogyan alakult az olvasáskultúra helyzete, egy mondatban úgy válaszolhatnánk meg, hogy minden olyan területen, amely közvetlen kapcsolatban áll a kibővült anyagi lehetőségekkel (könyvvásárlás, házikönyvtár), erőteljes fejlődés mutatkozik, s minden olyan területen, amely az anyagiakon és a kultúra iránti vágyon

túlmenően jelentős energia- és időráfordítást is igényel (a könyvolvasás ténye, gyakorisága, olvasói érdeklődés, izlés, könyvtárhasználat) - valószínűleg épp azért, mert a társadalmi értékrend ezen energiák jelentős részét épp az anyagiak megszerzésére mozgósítja - egyelőre a stagnálás, illetve a visszaesés jelei tapasztalhatók.

Ahol fejlődés mutatkozik, az mégsem formális: előkészítője, lépcsőfoka lehet egy totális, a minőségi szférát is magába foglaló későbbi fejlődési szakasznak.

A hét esztendei változások is igazolják, hogy nagyok a tartalékai falun a vásárlás további növekedésének. E prognózisból következik, hogy a könyvszakmának a jövőben is meglesznek a sajátos feladatai a falu és a város kulturális közeledésének előmozdításában. Hiszen a különbségek még a belátható jövőben is megmaradnak. Minél jobban ismerjük és értjük a falun élő olvasó és vásárló sajátos szükségleteit, izlésvilágát, annál sikeresebben járulhat hozzá a könyvszakma és a könyvtárügy a településformából adódó hátrányok kiküszöböléséhez és a falu és a város közti kulturális különbségek kiegyenlítéséhez.

FÜGGELÉK

A BEJÁRÓ MUNKÁSOK ÉS AZ OLVASÁSKULTÚRA

Tanulmányunk végére, függelékként egy speciális társadalmi jelenséggel kapcsolatos eredményeinket illesztjük. 1971-es, szélesebb körű adatfelvételünk lehetőséget nyújtott arra, hogy a falun élő munkások (nem mezőgazdasági fizikai dolgozók) rétegét kettébontsuk: a helyben dolgozó és a nem lakóhelyükön dolgozó (bejáró) munkások csoportjára.⁺

Ismeretes, hogy Magyarországon az aktív keresők mintegy ötödrésze, mintegy egymillió ember nem lakóhelyén keresi meg kenyerét, s ezek többsége munkás. Mégpedig általában olyan munkás, aki - vagy akinek az apja - a paraszti életformát cserélte fel a munkás státusra, s aki általában elmarad iskolázottságban, szakképzettségben városi társaitól.⁺⁺

Ugy véljük, hogy ez a sokat emlegetett réteg és sokat emlegetett társadalmi probléma megérdemli, hogy egy - korántsem a legfontosabb -, de mégsem lényegtelen aspektusból: az olvasáskultúra nézőpontjából foglalkozunk vele. Annál is inkább, mert ez a jelenség korántsem veszítette el aktualitását: a bejárók--eljárók--ingázók száma még most is inkább növekszik, mint csökken. (Második, szűkebb körű felmérésünkben például az aktív keresők 40%-át találtuk bejáró - nemcsak munkás - dolgozónak, és az eljáró életforma a felkeresett családoknak csaknem 60%-át érintette!)

⁺ 1978-ban a kisebb mintasokaság nem tette lehetővé a bejáró munkások olvasási, vásárlási szokásainak rendszeres értékelését, így ez a fejezet kizárólag az 1971-es adatokat mutatja be és elemzi. A bejárókra jellemző, itt bemutatandó magatartási tendenciák azonban az évtized végén is jellemzőek.

⁺⁺ Bővebben ld.: Király István: A lakóhelyükről eljáró dolgozók helyzete. In: Utazó munkások. Bp. [1976.] NPI. 13-23. p.

Előljáróban még hangsúlyoznunk kell: a falun lakó bejáró munkások - akiket mi megtalálhattunk és akiket elérhettünk - korántsem a legmostohább adottságú csoportja ennek a rétegnek: ez sokkal inkább a munkásszállásokon élők tömegéről mondható el, akik kívül estek a mi falusi terepen folytatott vizsgálatunk látószögéből. Ezt a tényt az alább elmondottak értelmezésekor mindenképpen figyelembe kell venni.

Vizsgálódásunk körét tehát jelenleg a falun élő bejáró munkásokra, valamint néhány olyan rétegre korlátozzuk, amelyek a legalkalmasabbnak látszottak az ingázók társadalmi pozícióját bemérő kontroll-szerepre.

A családtagok 3177 fős mintájából e fejezetben a következő mintacsoportok adatait elemezzük:

1. Falusi lakóhelyükön kívül foglalkoztatott nem mezőgazdasági fizikai dolgozók: 303 fő
(Az ipar, építőipar, kereskedelem, szolgáltatás stb. területén dolgozó eljáró munkások.)
2. Falusi lakóhelyükön foglalkoztatott nem mezőgazdasági fizikai dolgozók: 479 fő
(Az előbbiektől lényegében csak a helyben végzett munka tényében - s természetesen a nagyüzemi munkavégzés lényegesen kisebb esélyében - különböző falusi munkások.)
3. Mezőgazdasági fizikai dolgozók: 280 fő
(Mintacsoportjuk két rétegből tevődik össze: a hagyományosabb mezőgazdasági munkát végző tsz-parasztokból: 191 fő; valamint a kevésbé hagyományos - szakmásított, gépesített - például traktoros - mezőgazdasági munkát végző ún. mezőgazdasági munkásokból: 89 fő.)
4. Értelmiségi, vezető állású: 212 fő

Összesen: 1284 fő

A vizsgálatba bevont családok rétegmegoszlása a családok foglalkozási összetétele szerint az alábbiak szerint alakult:

1. "Tiszta" nem mezőgazdasági fizikai foglalkozású családok,⁺ s a családban van (legalább egy) eljáró dolgozó: 145 család
(Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban "eljáró" munkáscsaládoknak fogjuk nevezni őket.)
 2. "Tiszta" nem mezőgazdasági fizikai foglalkozási családok, melyekben nincs eljáró családtag: 124 család
("helyben dolgozó munkáscsaládok")
 3. "Tiszta" mezőgazdasági fizikai foglalkozású családok: 101 család
(Az aktív keresők mind paraszti foglalkozásúak vagy mezőgazdasági munkások.)
 4. Értelmiségi, vezető (egyéb) foglalkozási összetételű családok: 166 család
(A családban vagy csak értelmiségi-vezető foglalkozású aktív kereső van - 69 család; vagy pedig értelmiségi-vezető és még bármilyen más foglalkozású - 97 család.)
- Összesen: 536 család

"Kétcsatornás" (családtag-család) vizsgálati szisztémánk itt lehetőséget ad arra is, hogy az ingázók rétegén túl e sajátos életformának az eljárók családjára való átsugárzásáról is némi képet nyerjünk.

⁺ Ez azonban nem jelenti okvetlenül azt, hogy a családnak semmi köze nincs a mezőgazdasági munkához: különösen az esetleg háztartásbelinek mondott családtag révén, illetve esetleges háztáji gazdaságán keresztül kapcsolatot tarthat vele. Megjegyzésünk a következő (2.) kategóriába sorolt családokra fokozottan érvényes.

1. Az "eljáró" életforma néhány társadalmi-demográfiai motivuma

A vizsgálatba bevont 3177 tíz éven felüli falusi lakosnak - tehát a teljes mintának - csaknem egyötöde (19,1%) nem a lakóhelyén dolgozott (tanult). Mivel az eljáró életforma kialakulásának egyik fő gazdasági-társadalmi indítóoka éppen az intenzív iparosítás, s ezzel együttjárólag a mezőgazdasági ágazatban dolgozók arányának és számának rohamos csökkenése (a másik fő motívum a városok felvevőképességének erős korlátozottsága⁺) evidensnek mondható az a tapasztalatunk, hogy a falun élő, de nem mezőgazdasági fizikai munkát végző munkások rétegében volt a legnagyobb (39%-os) az eljárók aránya. A falun lakó értelmiségieknek és tanulóknak átlag körüli hányada dolgozott-tanult lakóhelyén kívül, az alkalmazotti rétegben azonban ismét magasabb volt az eljárók arányszáma (29%).

A felmérésbe bevont 1000 család közül 425-ben találtunk legalább egy (családonként átlagosan 1,43) eljáró családtagot, tehát az eljáró-ingázó életforma a falusi családok nagy hányadát - felmérésünkben közel felét - meglehetősen közvetlen módon érinti. Természetesen elsősorban azokat, amelyeket a társadalmi átrétegződési folyamat részben vagy egészben már kimozdított a mezőgazdasági ágazatból, illetve a munkamegosztásban elfoglalt hely homogenitásának zártságából.

A falu nagyságrendjének (s vele a helybeli nem mezőgazdasági természetű munkalehetőség esélyének) csökkenése az eljárók arányának jelentős emelkedésével járt együtt. A lélekszám csökkenésével azonban nemcsak az eljárás ténye, hanem a tisztán mezőgazdasági fizikai, illetve (bár kisebb részben) a vegyesen mezőgazdasági és nem mezőgazdasági fizikai dolgozókból álló ("kettős jövedelmű") családok aránya is nőtt vizsgálatunk adatai szerint. S minél nagyobb egy község (a mezőgazdasági ágazat visszaszorulásával), egyre nagyobb mértékben alakulnak ki a tiszta nem mezőgazdasági fizikai összetételű családok, s ezeknek egyre kisebb hányadában kell a családtagoknak más településen munkát keresni.

Egy községnek a munkaerőre vonatkozó "tapasztóerejét" természetesen nem lehet csak magának a községnek a jellemzőivel (nagyságrend, urbanizációs fok stb.) meghatározni. A lakóhelyen kívüli munkavállalás nem-

⁺ E probléma részletes elemzését ld.: Konrád György - Szelényi Iván: A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai. Valóság, 1971/12. sz.

csak eljárás valahonnan, hanem bejárás valahová. Felmérésünk során egy olyan mutató létrehozását kíséreltük meg (a falu "vonzottsági" mutatójának neveztük el), mely egyszerre fejezi ki egy falu (50 km-es) körzetében levő városok számát, lélekszámát, az adott falutól mért távolságát, ugyanakkor módosító tényezőként alkalmazta a falu lakosságának nagyságát is. A mutató a városok annál nagyobb vonzását mutatta ki egy falura, minél több, minél nagyobb város volt minél kisebb távolságban az adott falutól - és minél alacsonyabb lélekszámú volt maga a falu. A falu városok általi "vonzottságával" egyenes arányban nőtt (a leggyengébben vonzott községek 23%-os arányszámától a legerősebben vonzott falvak 69%-os mutatójáig) azoknak a családoknak az aránya, ahol volt eljáró (fizikai vagy szellemi) dolgozó a családban, s ugyanakkor a legerősebben vonzott községekben mértük a tisztán mezőgazdasági fizikai foglalkozású családok legkisebb arányszámát is.

A továbbiakban a lakóhelyen kívüli munkavégzés néhány demográfiai kisérőjelenségére térünk ki röviden. Míg 3177 fős teljes falusi mintasokaságunknak 48%-a volt férfi, addig az eljáró (nem mezőgazdasági fizikai) munkásoknak háromnegyede, a helyben dolgozó (nem mezőgazdasági) munkásoknak pedig 60%-a, a mezőgazdasági fizikai dolgozóknak pedig 70%-a. Vagyis az eljáró életformát elsősorban férfiak vállalják, valamint főként a fiatalabb korosztályok, ahogy ezt felmérési adataink is tanúsították.

Az iskolázottság markánsabb választóvonala a mezőgazdasági és a nem mezőgazdasági ágazat fizikai dolgozóinak végzettségi szintje között húzódott, de a falusi munkások rétegén belül is tapasztalunk kvalifikációs különbséget: az eljárók javára. (Az eljáró munkásoknak ugyanis felmérési adataink szerint csak 19%-a, a helyben dolgozóknak viszont 27%-a végzett 8 általánosnál kevesebb iskolát.)

A falun élő munkások közül tehát főleg a fiatalabb, az otthonmaradókhoz képest magasabb végzettségű férfiak hajlamosak a lakóhelyen kívüli munkavégzésre, azok közül is elsősorban azok, akik kisebb - illetve jelentős városokhoz közel eső - falvakban laknak.

Az olvasói magatartás kialakulásához egyfelől megfelelő kulturáltsági (pl. iskolázottság) és igény szint - ugyanakkor megfelelő objektív feltételek, így szabadidő is szükséges. Az ingázó munkások az előbbiekre vonatkozásában valamivel jobban állnak nem ingázó falusi munkástársaiknál, az utóbbiak (különösen a szabadidő) tekintetében azonban elmaradnak tőlük.

2. A könyvolvasás gyakorisága

A parasztság és főleg a munkásság olvasáskultúrájáról meglehetősen alapos képet rajzolt a hazai művelődés-szociológiai kutatás, de a két osztály közötti kétirányú átfedéssel elhelyezkedő réteg: a bejáró munkások olvasási szokásairól, irodalmi izléséről meglehetősen hézagos ismereteink vannak.

Az olvasáskultúra vonatkozásában a bejáró munkások - városi társaikhoz képest - általában a "szegény rokon" szerepét kapták. Nem alaptalanul, mert a vizsgálatok egyértelműen tanúsították könyvhöz fűződő kapcsolataiknak a városon élő munkásoknál lényegesen lazább voltát.⁺ (Ugyanakkor bizonyos elemzések azt is kimutatták, hogy ez a lemaradás elsősorban alacsonyabb iskolázottsági szintjükkel és kevésbé a bejáró életformával magyarázható.)⁺⁺

A viszonyításnak azonban ez csak az egyik reális oldala: a másik oldalt a parasztság jelenti, ahonnan a munkásságnak mintegy felerésze származik. A bejáró munkásoknak ezt az olvasás terén is kimutatható "közbülső" helyzetét az 1. tábla szemlélteti.

1. táblázat

A könyvolvasás gyakorisága	(Százalékos megoszlás)				
	Eljáró	Helyben dolgozó	Mezőgaz- dasági	Paraszt	Értel- miségi
	nem mezőgazdasági fizikai munkás		munkás		
Nem olvas	23,4	28,1	35,9	59,1	1,9
Nagyon ritkán	17,8	18,9	23,5	15,1	8,9
Időnként	40,4	32,9	25,8	16,7	31,6
Rendszeresen	18,4	20,1	14,8	9,1	57,6
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

⁺ Ld. pl. Mándi Péter: A munkások és a könyv. Bp. 1968. Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja, 17-18. p.

⁺⁺ Kamarás István: A munkások és az olvasás, Bp. 1969. NPI. 46-47. p.

Az 1. táblázat adatai megbízhatóan vallanak a következő tendenciákról:

1. A falu társadalmában is - ez közismert - az értelmiségiek a legintenzívebb könyvolvasók.
2. A fizikai dolgozók körében a könyvet nem olvasók aránya paraszt - mezőgazdasági munkás - helyben dolgozó, illetve eljáró nem mezőgazdasági munkás sorrendben fokozatosan csökken.
3. Ugyanebben a sorrendben az "időnkénti" olvasás aránya fokozatosan emelkedik.
4. A könyvet "nagyon ritkán" olvasók hányada a (nem paraszti) mezőgazdasági fizikai munkások között a legnagyobb.
5. A "rendszeres" könyvolvasás arányszáma a paraszti munkától "felfelé" haladva csak a nem mezőgazdasági fizikai munka határáig emelkedik: az eljárók rétege (s ebben nagy része lehet az életformából eredő nehéz körülményeknek és kevesebb szabadidőnek) itt már nem képes többletet létrehozni.

Összességében nézve a tendenciákat tehát igazolódik fenti tételünk: a gépesítettség, a nem mezőgazdasági munka és a városban végzett munka felé haladva nőtt a falusi fizikai dolgozók olvasásgyakorisága, vagyis - végig a fizikai munkavégzés körén belül maradva - a hagyományos paraszti státustól való fokozatos státusbeli és térbeli távolodás egyben fokozatos közeledést jelent a könyvhöz. S tételünk láthatólag nemcsak a falusi lakóhely határáig érvényes, mert a vonal meghosszabbítható: Kamarás István reprezentatív munkásfelmérése szerint⁺ - mintha csak a mi adatsorunkat folytatná - a vidéki városban lakó munkásoknak 22%-a, a fővárosban élőknek pedig csak 19%-a nem olvas könyvet.⁺⁺ Tehát a városba bejáró munkások könyvolvasói arányát a városban élő, azokét pedig a nagyvárosban élő munkások haladják meg - vagyis az olvasás mennyiségi szintje lényegében az urbanizálódás szintjével áll egyenes arányban. (Természetesen még más tényezőkről is el lehetne ezt mondani, pl. az iskolázottság mértékéről, ami egyébként szintén követi az urbanizáltsági rangsort - az említett tendencia a valóságban sok párhuzamos tényező bonyolult együtthatásának terméke.)

⁺ Kamarás István: i.m., 46. p.

⁺⁺ A két nem azonos léptékű felmérés adatai így is szemléletesen és logikusan illeszkednek egymáshoz - még nagyobb lenne azonban az eltérés a városban élő munkások javára, ha a mi adataink - említett okoknál fogva - nem mutatnának jobb képet a falusi átlagnál.

Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a bejáró dolgozók - helyzetük minden anomáliája és nehézsége ellenére - a falu fizikai foglalkozású társadalmának legurbanizáltabb rétegét jelentik. Ugyanakkor azt is meg kell állapítani, hogy ez a vezető pozíció csak viszonylagos: a szellemi foglalkozású rétegekhez viszonyítva jelentős lemaradást tükröz, s a rendszeres olvasás vonatkozásában már a helyben dolgozó munkásokhoz viszonyítva sem érvényesül.

A fenti képet egészítsük ki a különböző foglalkozási összetételű családok könyvolvasói hajlandóságának családi szintű mutatóival. (Ld. 2. táblázat.)

2. táblázat

(Százalékos megoszlás)

Könyvolvasás a családban	"Tiszta" nem mezőgaz- dasági foglalkozású családok van eljáró nincs eljáró		"Tiszta" mezőgaz- dasági fizikai foglalkozású családok	Értelmiségi (+ egyéb) összetételű családok
Minden tíz éven felüli családtag olvas	43,5	37,1	23,8	80,1
Van olvasó és nem olvasó családtag egyenként	49,6	51,6	42,4	19,3
Senki sem olvas	6,9	11,3	33,8	0,6
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0

A 2. táblázat azt mutatja be, hogy a könyvolvasás szokása a család-
nak mekkora hányadára terjed ki. Az "olvasó-telítettség" foka láthatólag az értelmiségi családokban a legnagyobb, majd az "eljáró", utána a helyben dolgozó munkáscsaládok, s végül a "tisza" mezőgazdasági fizikai foglalkozású családok következnek. A rangsor alapján egyezik az egyéni foglalkozási kategóriák fentebb regisztrált hierarchiájával.

Ezek után úgy tűnik, hogy a bejáró munkások könyvek iránti magassabb fokú érdeklődése egész családjukra átsugárzik, s a családok szintjén is többletként jelentkeznek. Ez a többlet azonban - ha a családtagok és a családok olvasásgyakorisági mutatóit is figyelembe vesszük - nem a többlet

olvasásban, hanem a könyv iránti közömbösség valamivel nagyobb ütemű feloldódásában, az olvasáskultúra nagyobb kezdősebességében realizálódik.

3. Olvasói izlés

A fenti képet ki kell egészíteniünk a minőségi tényezők elemzésével is. Hívjuk segítségül a IV/2. fejezetben már ismertetett sűrített izlésképleteinket.

A 3. táblázatban bemutatjuk az egyes izléskategóriák rétegenkénti képviseleti arányát.

3. táblázat

Olvasói izlés- kategória	Könyvolvasók %-os megoszlása			
	Eljáró nem mezőgazdasági fizikai munkás	Helyben dolgozó	Mezőgazdasági fizikai dolgozók	Értelmiségiek (vezetők)
Modern (+ klasszikus realista)	4,7	3,2	3,0	22,1
Klasszikus realista (+ romantikus)	12,1	10,7	9,0	7,7
Romantikus	10,8	11,6	18,0	7,7
Romantikus + lektűr	5,6	11,0	6,7	6,2
Lektűr	32,3	25,8	27,4	12,0
Bestseller	9,5	11,3	7,4	26,4
Ifjúsági	9,0	3,8	3,7	-
(Csak) ismeretközlő	10,8	15,0	15,8	13,1
Megállapíthatatlan	5,2	7,6	9,0	4,8
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0

A táblázat alapján néhány nem túl élesen, de következetesen kirajzolódó tendenciát regisztrálhatunk. Ilyen például, hogy a fejlettebb ("modern", "klasszikus realista") izlésszintek képviselőinek aránya - az olvasásgyakorlat mutatókhoz hasonlóan - valamelyest mintha emelkedne a mezőgazdasági munkából való kilépéssel, különösen az eljáró nem mezőgazdasági

fizikai dolgozók között. (A két első - magasabb szintű - izléskategória arányszámait összegezve, mezőgazdasági fizikai - helyben dolgozó munkás - eljáró munkás sorrendben 12% - 14% - 17% adatsort kapunk, az értelmiségiek megfelelő százalékszámára pedig 30%-ot tesz ki.)

A munkások, azon belül elsősorban az eljáró munkások izlése azonban a mezőgazdasági dolgozók izlésétől elsősorban nem értékszintben, hanem más milyenségében különbözik. Így pl. a romantikus izlésképlet képviselői aránya a mezőgazdasági munkából való kilépéssel számottevően csökken, a "lektűr" izléskategóriáé (mely a direkter szórakoztatóirodalom - krimi, kalandregények stb. - preferálásán alapul) viszont az eljáró életformával ugrásszerűen megnő. (A mindkét irányzatot egyesítő "romantikus + lektűr" kategória pedig a közbülső társadalmi réteg: a falun élő és dolgozó nem mezőgazdasági fizikai munkások körében éri el a legmagasabb arányszámot.)

A nem igazán értékes, de magasabb igényszintről tanúskodó "bestseller" izlésszint (domináns elemét a "nagy irodalom" látszatát kelteni akaró félművészi vagy álművészi irodalom - életrajzi, történelmi regények stb. - képezi) az értelmiségiek után, bár enyhe fölényrel, a két munkásrétegben a legelterjedtebb.

Fenti táblázatunkat értelmezve kitűnik, hogy az eljáró munkások olvasói izlésszintje - önmagában véve - meglehetősen alacsony. Viszonylag fejlett izlésűnek ("modern" és "klasszikus" szint együtt) nem egészen egyötödük mondható, közepes szintű izléssel (ide soroltuk a "romantikus" és "bestseller" szinteket, kiegészítve az "ifjúsági" kategória képviselőinek felérésével) kb. egynegyedük jellemezhető, s a fennmaradó mintegy 55%-nyi hányad (ideértve a csak ismeretközlő könyveket kedvelők csoportját is) alacsony, az esztétikai érték sáncain kívülrekedő (lektűr vegyjeli) izlésszinttel rendelkezik. Ugyanakkor a mezőgazdasági fizikai rétegben a fenti arányszámok még kedvezőtlenebbül alakultak; viszonylag fejlett: 12%, közepes: 27%, alacsony izlésszint: 61%.

A falusi lakosok olvasói izléséről szerzett fentebbi tapasztalataink, mint az olvasás-gyakoriság esetében is, ugyancsak "meghosszabbíthatóak" a város irányában. A klasszikus realista és modern művek, valamint a lektűrök kedveltségének növekvő, másfelől a romantikus irodalom népszerűségének csökkenő tendenciája szintén párhuzamos az urbanizáció mértékének emelkedésével. Az urbanizáció fokával tehát nem kifejezetten az izlés értékszintje emelkedik, hanem minőségi összetétele változik.

Városi helyszínnel szervezett olvasásvizsgálatok tapasztalatait is segítségül hiva végül is azonban azt állapíthatjuk meg, hogy a falun élő nem mezőgazdasági munkások közbülső helyet foglalnak el a városi munkások és a falu mezőgazdasági foglalkozású fizikai dolgozóinak izlésnívója között,⁺ mégpedig - mint ez a fenti adatok alapján valószínűsíthető - olyképpen, hogy az eljáró falusi munkások az előbbi, a helyben dolgozók pedig az utóbbi réteghez állnak valamivel közelebb. (Az "izlés urbanizációja" nemcsak a fizikai foglalkozású rétegek körében figyelhető meg; a falusi értelmiség, amelyik - mint láthattuk - a falusi rétegek közül a legfejlettebb izlésszinttel rendelkezett, az irodalmi izlés átlagos nívója tekintetében elmarad városi társaitól.⁺⁺)

Az izlés urbanizációs "lejtője" nem volt olyan meredek, mint az olvasásgyakoriságé, ahol az említett tendencia markánsabban, élesebben jelentkezett. Ez a jelenség a két életforma ütközési-felcserélődési folyamatának "üzemzavaraival", a normatívák átrendeződési szakaszának bizonytalanságai-val magyarázható.

4. Értesülés a könyvekről

A falun élő "tisza" munkáscsaládok, amelyekben eljáró dolgozó is található, átlagosan 2,52 forrásból, a helyben dolgozó munkáscsaládok 2,49; a "tisza" mezőgazdasági fizikai foglalkozású családok 1,56; s az értelmiségi családok pedig 4,72 forrásból szoktak könyvekről értesülni.

A leginformáltabb értelmiségiek mögött a falusi munkások tehát ismét a szokott "közbülső" helyet foglalják el. A "bejáró családok" értesülési forrásaik átlagszámának minimális többletét úgy növelik meg, hogy lényegesen kisebb közöttük a könyvről egyáltalán nem értesülő családok aránya (16%), mint a helyben dolgozó munkáscsaládok körében (27%). A korábban is többször észlelt képlet elevenedik föl: a falun dolgozó munkások összességükben főleg a kultúra felé tett kezdeti lépések tekintetében vannak lemaradásban az ingázókhoz képest; ugyanakkor egy sajátos polarizálódási tendencia keretében egy csoportjuk a kulturális teljesítményszintek felsőbb zó-

⁺ E tény részletesebb elemzésére és bizonyítására más helyütt tettem kísérletet. (Id.: Rétegzizlés - az izlés rétegeződése, i.m., 391-392. p.)

⁺⁺ Ua., 382-383. p.

náiban (mint ahogy a rendszeres olvasásnál is tapasztaltuk) egyenrangú versenytársává tud válni a különben magasabb szintű bejáró munkásoknak. (Minden valószínűség szerint a helyben dolgozóknak itt olyan csoportjáról van szó, amelyik élni tud azzal a lehetőséggel, hogy nem sújtják az eljáró életforma fizikai nehézségei, fáradalmai.)

A "bejáró családok" a könyvről való értesülési források közül a munkatársakat, a könyvtárost, a városi könyvesboltot és a televíziót említették meg a helyben dolgozó családoknál figyelemreméltóan magasabb arányban. Elsőrendű értesülési forrásuk a televízió: 74%-uk szokott általa könyvről informálódni, a második helyen a rádió áll (60%). A helyben dolgozó munkáscsaládoknak szintén a televízió (66%) és a rádió (62%) a fő értesülési forrása; az ingázókat a napilapok, a falusi könyvtárú helyek és a rádió "Új könyvek" műsorának említésében haladták meg jelentősebben.

5. Az olvasmányok beszerzése, könyvvásárlás

A család által a felmérést megelőző időszakban (általában negyedévben) olvasott könyvek rétegenként a következő módon, illetve forrásból kerültek olvasóikhoz. (Ld. 4. táblázat.)

4. táblázat

(A könyvet olvasó családok %-ában; nem összesíthető)

A felmérést megelőző "Tiszta" mezőgazdasági negyedév olvasmányainak beszerzési módja	foglalkozású családok van eljáró	családok nincs eljáró	"Tiszta" mezőgazdasági fizikai foglalkozású családok	Értelmiségi (+ egyéb) összetételű családok
Vásárlás (frissen vagy régebben)	58,5	60,0	49,3	84,2
Könyvtári kölcsönzés	46,7	41,8	58,2	53,9
Baráti kölcsönzés	22,9	28,1	15,1	21,8
Ajándék	5,2	9,0	7,4	9,1

A kurrens olvasmányok legfőbb beszerzési módja minden rétegben a vásárlás volt, kivéve a mezőgazdasági foglalkozású családokat, ahol legtöbbször a könyvtárból szerezték be az olvasott könyveket.

Az "eljáró munkáscsaládok" a könyvtári beszerzés, a helyben dolgozó munkáscsaládok pedig az esetlegesebb baráti kölcsönzés illetve ajándékozás útján jutott több könyvhöz a másik munkáscsalád-típushoz képest, vagyis az "eljárók" olvasmánybeszerzése színvonalasabbnak tűnik.

Általában (a kurrens olvasmányoktól most már elvonatkoztatva) azonban az "eljáró" munkáscsaládoknak nagyobb hányada szokott könyvet vásárolni, amint azt az 5. táblázat bizonyítja.

5. táblázat

(Százalékos megoszlás)

"Tiszta" mezőgazdasági foglalkozású családok van eljáró	"Tiszta" mező- gazdasági fizikai foglalkozású családok nincs eljáró	Értelmiségi (+ egyéb) összetételű családok
--	---	---

Egyáltalán nem vásárol- nak könyvet	35,2	47,5	57,5	9,6
Csak helybeli for- rásból	11,0	13,7	16,8	19,9
Csak falun kívül	32,4	21,8	17,8	27,1
Helyben és falun kívül egyaránt	21,4	17,0	7,9	43,4
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0

Míg az "eljáró" munkáscsaládoknak csak harmada, addig a helyben dolgozóknak csaknem fele nem szokott könyvet venni, a mezőgazdasági foglalkozású családoknak pedig még kisebb körére terjed ki a könyvvásárlás szokása. Az eljáró életforma által érintett családok azonban nemcsak nagyobb eséllyel könyvvásárlók, hanem élve a nyitottabb életforma adta lehetőségekkel, igényesebbek a vásárlási helyszínek megválasztásában is: jóval nagyobb arányban szerzik be könyvszükségletüket a nagyobb választékú városi könyvtárhelyeken, mint a falun dolgozó munkáscsaládok.

A lehetőség nagy inspiratív erő, s az a tény, hogy a bejáró dolgozó esetleg minden nap elmegy a városi könyvesbolt elé, illetve találkozik az üzemi könyvterjesztővel, kétségkívül jelentős szerepet játszik a fenti tendenciában. A színvonalasabb könyvvásárlási lehetőséggel azonban élni is kell. S ez már nem is olyan magától értetődő dolog, hisz sok városban élő

munkás sem vásárol könyvet,⁺ s ha igen, akkor is elsősorban a jelentős kulturális missziót teljesítő, és általában szerényebb választékot kínáló üzemi bizományoshoz fordul.⁺⁺ A jobb lehetőség kiaknázásához tehát magasabb igény is szükséges (amit ugyanakkor többek között a kedvezőbb előfeltételek alakítanak ki); s így mindenképpen pozitívan kell értékelnünk azt a tapasztalatunkat, hogy a felmérésünkben szereplő bejáró dolgozók hajlannak arra, hogy nehéz életformájukkal bőségesen kiérdemelt kulturális többletlehetőséget realizálják. Itt már nem a családokról, hanem magukról a bejáró munkásokról beszélünk, akik a szellemi foglalkozásuktól ugyan elmaradva, de a fizikai rétegek közül az első helyen látogatói a városok (és a lakóhelyükön kívüli nagyközségek) könyvesboltjainak (27%-uk, a falun dolgozó munkások 14, s a mezőgazdasági fizikai dolgozók 11%-ával szemben).

6. Családi könyvtár

Házikönyvtárral az "eljáró" munkáscsaládok 9/10-e, a helyben dolgozóknak bő 80%-a, a mezőgazdasági fizikai foglalkozású családoknak 70%-a, az értelmiségi családoknak pedig mindegyike rendelkezett. Az alábbiakban (ld. 6. táblázat) képet adunk a házikönyvtárak nagyságrendjéről, kiemelt rétegeink bontásában.

6. táblázat

(Százalékos megoszlás)

A család könyv- állománya	"Tiszta" mezőgazdasági foglalkozású családok van eljáró	"Tiszta" mezőgazdasági foglalkozású családok nincs eljáró	"Tiszta" mező- gazdasági fizi- kai foglalkozá- sú családok	Értelmiségi (+ egyéb) összetételű családok
0 kötet	10,3	17,7	30,7	-
1-20 kötet	24,8	26,6	37,5	0,6
21-50 kötet	30,3	19,4	19,8	6,6
51-100 kötet	17,3	19,3	6,0	16,3
101-200 kötet	8,3	11,3	6,0	22,9
200 kötet felett	9,0	5,7	-	53,6
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0

⁺ 1966-ben pl. a Ganz-Mávag budapesti lakosú munkásainak 56%-a, a bejáró dolgozóknak 31%-a volt könyvvásárló. (Mándi Péter: A munkások és a könyv, i.m., 35. p.)

⁺⁺ A Ganz-Mávag könyvvásárló munkásainak csaknem fele kizárólag, továbbbi egyötöde pedig elsősorban a könyvbizományosnál szokott vásárolni. (Uő., 37. p.)

A 20 kötetnél kisebb "házikönyvtár" - néhány régről megmaradt, jutalmként kapott stb. könyv - az esetek jelentős többségében gyakorlatilag a könyvtelenséggel egyenlő. Ha a házikönyvtár nélküli és a néhány kötetes családok kategóriáját összevonjuk, akkor a mezőgazdasági fizikai - helyben dolgozó munkás - eljáró munkás - értelmiségi családok sorrendjében (kerekítve) a következő adatsort kapjuk: 68% - 44% - 35% - 1%. A sorrend a szokásos, a különbségek pedig meglehetősen élesek, különösen a szellemi - fizikai, illetve a nem mezőgazdasági - mezőgazdasági státusz törvonalai mentén; ugyanakkor a két falusi nem mezőgazdasági munkásréteg között is számottevő (9%) eltérés mutatkozik. A könyvgyűjtés szokása tehát a bejáró életforma által érintett családokban inkább polgárjogot nyert, ami következik abból is, hogy a könyvvásárló családok aránya is ebben a rétegben volt magasabb. Érdekes azonban felfigyelnünk arra a már többször észlelt tendenciára, hogy az "eljáró" családok előnye a kulturális teljesítményszint magasabb régiókban (jelen esetben az 50-100 kötetesnél nagyobb házikönyvtárak birtoklásában) kiegyenlítődik, vagy esetleg csak elhomályosodik. Az eljárók tehát ismét a kezdeti lépések megtételében voltak serényebbek, amit az is bizonyít, hogy zömüknek nincs nagy könyvtára - csaknem felerészük otthonában 21-100 kötetes gyűjteményt találtunk, s a legmagasabb arányszámot - valószínűleg az utóbbi években kezdett könyvgyűjtési tevékenység eredményeként - a 21-50 kötetes kategóriában érték el.

7. Könyvtartáság

A négy kiemelt falusi réteg alábbi hányadait találtuk valamilyen könyvtár tagjának:

- eljáró (nem mezőgazdasági) munkások	19,4 %
- helyben dolgozó (nem mezőgazdasági) munkások	15,6 %
- mezőgazdasági fizikai dolgozók	11,1 %
- értelmiségiek, vezető állásúak	54,4 %

A teljes minta vonatkozásában a könyvtári tagok túlnyomó többsége (9/10-e) kizárólag a községi közművelődési könyvtárnak volt tagja. Kiemelt rétegeink közül legkevésbé (de még így is erősen) az eljáró munkás-könyvtártagok kötődtek a községi könyvtárhoz (85%), s aránylag köztük volt a

legmagasabb a munkahelyi (5%), valamint a városi-megyei könyvtárak (7%) tagjainak aránya is.

Az eljáró munkások tehát mind a könyvtártagok aránya, mind pedig a falun kívüli könyvtártagság tekintetében valamelyest megelőzik falun dolgozó társaikat, mint ahogy megelőzték kurrens olvasmányaik könyvtári beszerzésében is. S ez nemcsak magukra a bejáró dolgozókra, hanem családjukra is áll. Amint a 7. táblázat tanúsítja, a bejáró munkások családjában elterjedtebb és generációs vonatkozásban is szélesebb körű a könyvtári tagság.

7. táblázat - Könyvtártagság a családban

(Százalékos megoszlás)					
A család foglalkozási összetétele	A család hét éven felüli tagjai közül senki sem	mindenki	csak egyese	csak 18 éven aluliak	Össze- sen
			csak 18 éven aluliak	18 éven felüliek (is)	
	tagja(i) valamilyen könyvtárnak				
"Tiszta" nem mezőgazdasági fizikai foglalkozású - van eljáró	37,9	6,2	29,7	26,2	100,0
"Tiszta" nem mezőgazdasági fizikai foglalkozású - nincs eljáró	53,2	6,2	28,7	10,9	100,0
"Tiszta" mezőgazdasági fizikai foglalkozású	52,5	1,0	25,7	20,8	100,0
Értelmiségi (vegyes) összetételű	22,3	19,9	13,8	44,0	100,0

Az "eljáró családok" között lényegesen kisebb volt azoknak a családoknak az aránya, amelyekben egy könyvtári tagot sem találtunk (38%), mint a másik két fizikai foglalkozású rétegben (52-53%). A fiatal generáción túlterjedő családi könyvtártagság tekintetében az "eljárók" meghaladták a másik két fizikai réteget.

Mindez arra utal, hogy a bejáró munkásokat és családjaikat szorosabb szálak fűzik a könyvtárakhoz, s e tekintetben a falun dolgozó munkásréteg inkább a mezőgazdasági fizikai dolgozókhoz, mint az eljáró munkások rétegéhez áll közelebb.

Amint láthattuk, a könyvvel kapcsolatos "járulékos" viselkedésmódok (könyvekről való értesülés, könyvgyűjtés, a könyvbeszerzés helyének megválasztása, könyvtartás stb.) szerves részei a könyv- és olvasáskultúrának, és teljesítményszintjeik - akárcsak az olvasás mennyiségi és minőségi ismérvei - egyenes arányban állnak az urbanizáltság mértékével.

x x x

A bejáró dolgozók milliós tömege nemcsak a falu és a város, hanem kétfajta életmód között is ingázik, s ez egy harmadik fajta, "átmeneti" életmód kialakulásához vezetett. Helyzetük a lakóhely-munkahely egységében élő dolgozókhoz képest fizikai értelemben (és sok más szociológiai-közgazdasági tényező szempontjából is, amelyekkel most nem foglalkoztunk) kétségtelenül hátrányos, de ez a hátrányos helyzet, annak problematikus mivoltát meg nem szüntetve, bizonyos előnyökkel - elsősorban a szemlélet, az igények, az értékorientáció szintjének valamelyes többletével - is jár, amint azt - legalábbis az olvasáskultúra néhány vonatkozásában - kimutattuk.

Ez a többlet természetesen csak a falun élő és a falun dolgozó (elsősorban mezőgazdasági) fizikai rétegek viszonylatában érvényesül, s főleg a kultúra felé tett kezdeti lépések ütemének nagyobb intenzitálásában realizálódik. Az eljáró munkásokat ezek a tényezők a falu legurbanizáltabb fizikai foglalkozású rétegévé léptették elő, s ebben a mezőgazdasági ágazatban való kiszakadásuknak, valamint városi munkahelyüknek egyaránt szerepe volt. A városi munkásokhoz képest kulturális szintjük alárendelt helyzetű, s ez a viszonylat jelenti átmeneti helyzetük másik pólusát. A falun dolgozó fizikai rétegeknél valamivel jobb, "közbülső" kulturális státuszpozícióik meglehetősen gyorsan áterjedtek családjaikra is, s ez a bejáró dolgozók közvetítő szerepének dinamikus falusi jelenlétére utal.

TARTALOM

I.	BEVEZETÉS	3
1.	Előszó	3
2.	A vizsgálat terepe, módszere	4
3.	A megkérdezettek összetétele	7
4.	Változások a felmért családok életében	10
II.	SAJTÓOLVASÁS	15
III.	A KÖNYVOLVASÁS GYAKORISÁGA	21
1.	Országos tendenciák	21
2.	Olvasásgyakoriság 1971-ben és 1978-ban	23
3.	Ki mennyit olvas?	27
IV.	OLVASMÁNYSZERKEZET, OLVASÓI IZLÉS	31
1.	Olvasmányszerkezet	31
2.	Olvasói izlés	37
V.	A KÖNYVEKRŐL VALÓ ÉRTESÜLÉS ÉS AZ OLVASMÁNYBESZERZÉS FORRÁSAI	41
1.	Az értesülés forrásai	41
2.	Az olvasmányok beszerzése - általában	43
VI.	KÖNYVÁSÁRLÁS	50
1.	Vásárlók és nem vásárlók	50
2.	Mit és hol vásárolnak?	52
VII.	CSALÁDI KÖNYVGYŰJTEMÉNYEK	61
1.	A házikönyvtárak nagysága	61
2.	Ismeretközlő művek és könyvsorozatok a házikönyvtárakban	63
VIII.	KÖNYVTÁRI TAGSÁG	67
1.	Könyvtári tagság - könyvgyűjtés	67
2.	A könyvtárral való kapcsolat alakulása	69
IX.	ÖSSZEFOGLALÁS HELYETT	74
	FÜGGELÉK - A BEJÁRÓ MUNKÁSOK ÉS AZ OLVASÁSKULTURA..	77
1.	Az "eljáró" életforma néhány társadalmi- demográfiai motivuma	80
2.	A könyvolvasás gyakorisága	82
3.	Olvasói izlés	85
4.	Értesülés a könyvről	87
5.	Az olvasmányok beszerzése, könyvvásárlás	88
6.	Családi könyvtár	90
7.	Könyvtártagság	91

I.	BEVEZETÉS	3
1.	Előszó	3
2.	A vizsgálati feladat, módszere	4
3.	A megkérdezettek összetétele	7
4.	Válaszok a felmerülő kérdésekre	10
II.	SZÖVEGÉRTÉS	15
III.	A KÖNYVÍRÁS GYAKORLATÁSA	21
1.	Összefoglalás	21
2.	Összefoglalás 1971-ben és 1978-ban	23
3.	Ki mennyit olvas?	27
IV.	ÖSSZEFÜGGÉSEK, ÖSSZEHASONLÍTÁS	31
1.	Összehasonlítások	31
2.	Összehasonlítás	37
V.	A KÖNYVÍRÁS VÁLTOZÁSÁNAK ÉRTÉKELÉSE	41
1.	Az értékelés története	41
2.	Az olvasmányok beszerzése - általában	43
VI.	KÖNYVÍRÁS ÉRTÉKELÉSE	50
1.	Válaszok és nem válaszok	50
2.	Mit és hol válaszolnak?	52
VII.	CALADI KÖNYVÍRÁS ÉRTÉKELÉSE	61
1.	A háztartások nagysága	61
2.	Ismeretközli művek és könyvsorozatok	63
3.	A háztartásokban	63
VIII.	KÖNYVÍRÁS TAGSÁG	67
1.	Könyvtár tagok - könyvgéltés	67
2.	A könyvtárral való kapcsolati alakulás	69
IX.	ÖSSZEFÜGGÉSEK ÉS ÖSSZEHASONLÍTÁS	74
1.	Az "elföld" életmódja néhány társadalmi-	77
2.	demográfiai mutatója	80
3.	A könyvírás gyakorisága	82
4.	Összehasonlítás	85
5.	Értékelés a könyvtár	87
6.	Az olvasmányok beszerzése, könyvvásárlás	88
7.	Családi könyvtár	90
8.	Könyvtár	91

29,— Ft

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár